

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: «ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ»

**Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία «Προτάσεις για τον σχεδιασμό προγραμμάτων
εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής: Μία πιλοτική έρευνα για τις προκλήσεις και τις
δυνατότητες της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης κατά την περίοδο της
πανδημίας»**

Παπαθανασίου Βαλεντίνη
mms22010

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Βαρβαρίγου Μαρία
Θεσσαλονίκη, Μάιος 2023

© 2023

Παπαθανασίου Βαλεντίνη

ALL RIGHTS RESERVED

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία.

Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Ευχαριστίες

Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα Καθηγήτρια μου, η υποστήριξη και καθοδήγηση της οποίας μου φάνηκε πολύτιμη.

Ακόμα, θα ήθελα να εκφράσω βαθιά ευγνωμοσύνη στον αδερφό μου, χάρη στην στήριξη του οποίου η εκπόνηση του μεταπτυχιακού δεν παρέμεινε ένα άπιαστο όνειρο.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τον σύντροφό μου, τη μητέρα μου, και τους φίλους μου οι οποίοι μου συμπαραστάθηκαν καθέννας με διαφορετικό τρόπο και αποτέλεσαν σανίδες σωτηρίας στις φουσκοθαλασσιές της ζωής.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	4
Περίληψη	6
Abstract	7
1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	11
2.1. Κοινωνική Μουσική	11
2.1.1. Η κοινωνική μουσική στον ελλαδικό χώρο	15
2.2. Επιπτώσεις πανδημίας	21
2.2.1. Αποκλεισμός	21
2.2.2. Ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις	22
2.3. Εξ αποστάσεως κοινωνική μουσική πράξη	23
2.3.1. Πλεονεκτήματα της διαδικτυακής κοινωνικής μουσικής	24
2.3.2. Προκλήσεις της διαδικτυακής κοινωνικής μουσικής	25
3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	27
3.1. Φαινομενολογία	27
3.2. Μέθοδος	28
3.3 Προφίλ δείγματος	29
3.4 Ανάλυση Δεδομένων: Θεματική Ανάλυση	33
4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	36
4.1. Φιλοσοφία, αξίες και στόχοι των Προγραμμάτων	36
4.2. Καλές πρακτικές που χρησιμοποίησαν οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως συναντήσεων	42
4.3. Προσωπικά οφέλη των συμμετεχόντων και των μελών των Προγραμμάτων από την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη	53
4.4. Προεκτάσεις της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	64
5.1. Συμπεράσματα	64
5.2. ΣΥΖΗΤΗΣΗ και προτάσεις	70
Βιβλιογραφία	71
Παράρτημα: Οδηγός συνέντευξης	78

Περίληψη

Η ερευνητική μελέτη αποτελεί μία πιλοτική διερεύνηση του φαινομένου της ομαδικής διαδικτυακής μουσικής πράξης και τον τρόπο με τον οποίο μουσικοπαιδαγωγοί, συντονιστές ή και μαέστροι μετέτρεψαν τα ομαδικά μουσικά τους προγράμματα κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19 σε εξ αποστάσεως. Η πιλοτική αυτή μελέτη στόχευσε στο να αποκαλύψει σε ένα αρχικό στάδιο τις δυσκολίες και τις δυνατότητες της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης. Χρησιμοποιήθηκε η φαινομενολογική μεθοδολογία, η συνέντευξη ανοιχτού τύπου ως μέθοδος συλλογής δεδομένων και τα δεδομένα που προέκυψαν αναλύθηκαν θεματικά. Απο την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας αναλύθηκαν οι έννοιες της κοινοτικής μουσικής, της κοινοτικής μουσικής στην Ελλάδα, του αποκλεισμού και των επιπτώσεων της πανδημίας του Covid-19 στην κοινωνική και ψυχική υγεία, τα οφέλη και τα μειονεκτήματα της διαδικτυακής κοινοτικής μουσικής. Απο τη θεματική ανάλυση των δεδομένων προέκυψαν θέματα που σχετίζονται με τη φιλοσοφία και τα χαρακτηριστικά της μελετώμενης πρακτικής, δυσκολίες και βέλτιστες πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τους συμμετέχοντες. Επιπροσθέτως, η έρευνα οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη παρέχει ποικίλα οφέλη, συμπεριλαμβανομένης της ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων, η ενίσχυση της αίσθησης του ανήκειν, μείωσης του άγχους, ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της αυτοπεποίθησης. Οι συνεντευξιαζόμενοι τόνισαν τη σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων, της ομαδικότητας και της ευελιξίας για την δημιουργία ενός υποστηρικτικού και συμπεριληπτικού διαδικτυακού περιβάλλοντος. Συνολικά, η παρούσα μελέτη συμβάλλει στην προσέγγιση της εμπειρίας της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης υπό το πρίσμα των μουσικών που σχεδίασαν και υλοποίησαν τα μουσικά προγράμματα. Απώτερος σκοπός της έρευνας είναι να προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες σε κοινοτικούς μουσικούς, επαγγελματίες ψυχικής υγείας, εκπαιδευτικούς και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση κοινοτικών μουσικών προγραμμάτων για άτομα και πληθυσμούς που βιώνουν φυσικό περιορισμό και κοινωνική απομόνωση, πέραν της συνθήκης του Covid-19, προωθώντας την ατομική και κοινωνική ευημερία.

Abstract

The research study is a pilot phenomenological study which investigates the phenomenon of group online music making and the way that music educators, music facilitators and conductors modified their music programs during the Covid-19 pandemic. The aim of the study was to explore the difficulties and possibilities of remote group musical practice. Employing a phenomenological methodology, the study utilized interviews as a data collection method, and the resulting data was analyzed thematically. The literature review encompassed research on the concepts of community music, community music in Greece, exclusion, the impact of the Covid-19 pandemic on social and mental health, the benefits and drawbacks of online community music. Themes related to the philosophy and characteristics of group online music practice, practical limitations and best practices used by the interviewees emerged from the thematic analysis of the data. Additionally, the research concluded that group online music making provides a variety of benefits, including the development of digital skills, fostering a sense of belonging, reducing stress, enhancing self-esteem and self-confidence. Interviewees highlighted the importance of interpersonal relationships, teamwork, and flexibility in fostering a supportive and inclusive online environment. Overall, this study contributes to the growing body of knowledge on online community music, approaching the experience of group online music making through the lens of the music coordinator. The findings offer valuable insights for community musicians, music facilitators, mental health professionals, educators and policy makers in harnessing the potential of online community music for individual and social well-being. The study aimed to unveil the potential of group online music practice for individuals and populations experiencing limited accessibility and social exclusion, beyond the condition of Covid-19.

1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη αντανακλά το ενδιαφέρον της ερευνήτριας για βαθύτερη κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων και για κοινωνική αλλαγή διαμέσου της κοινοτικής μουσικής.

Τα τελευταία δέκα χρόνια ασχολούμαι με την κοινοτική μουσική πράξη με ομάδες παιδιών και ενηλίκων με αναπηρία. Τα σχολικά έτη 2019-2020 και 2020-2021 εργάστηκα ως μουσικός σε σχολείο δημοτικής εκπαίδευσης. Εκείνη την χρονική περίοδο, οι περιορισμοί σύμφωνα με τα μέτρα κατά της διασποράς του Covid-19 έφεραν μεγάλες αλλαγές στον τρόπο εργασίας και οδήγησαν στην αναγκαία και βίαιη μετατροπή των μαθησιακών διαδικασιών από δια ζώσης σε εξ αποστάσεως. Για την κάλυψη αυτών των αναγκών δημιούργησα ανάμεσα σε άλλες πρακτικές εξ αποστάσεως μουσικής εκπαίδευσης και πράξης, ένα κανάλι ανοικτής πρόσβασης στην πλατφόρμα YouTube όπου προσέφερα ελεύθερα, μικρά βίντεο εκπαιδευτικού χαρακτήρα για το μάθημα της μουσικής, για όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Το κανάλι μέσα σε λίγους μήνες απέκτησε εκατοντάδες ακόλουθους και μέσα στα επόμενα δύο χρόνια ξεπέρασε σε αριθμό τους 600. Οι αριθμοί υποδεικνύουν τη μεγάλη ανάγκη για πρόσβαση σε ηλεκτρονικό υλικό ασύγχρονης εξ αποστάσεως μουσικής εκπαίδευσης. Βιώνοντας τις δύο εμπειρίες, αυτή της κοινοτικής μουσικής στην αναπηρία και της εξ αποστάσεως πρακτικής σε παιδιά δημοτικής εκπαίδευσης, αναδύθηκε το ερώτημα:

- *Ποιά είναι η ανάγκη για κοινοτική μουσική πράξη σε ομάδες πληθυσμού που βιώνουν καθημερινά φυσικό περιορισμό και κοινωνικό αποκλεισμό, ανεξάρτητα από τα περιοριστικά μέτρα που λήφθηκαν κατά την περίοδο του Covid-19;*

Με σκοπό την κατανόηση των λειτουργιών της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης, προέκυψαν τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης.

- 1. Ποια είναι τα πιθανά οφέλη από την συμμετοχή σε προγράμματα ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης σε γνωστικό, κοινωνικό και ψυχολογικό τομέα;*
- 2. Ποιες είναι οι προκλήσεις από την συμμετοχή σε προγράμματα ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης και ποιες είναι οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται για να ξεπεραστούν;*

Η παρούσα μελέτη εξετάζει πιλοτικά το φαινόμενο της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης με το ερευνητικό ενδιαφέρον να στρέφεται προς τις προεκτάσεις και στις εφαρμογές της στην κοινοτική μουσική. Ο όρος εξ αποστάσεως κοινοτική μουσική ή όπως αλλιώς συναντάται, διαδικτυακή κοινοτική μουσική, αναφέρεται στο δυναμικό και εξελισσόμενο φαινόμενο της συνεργατικής μουσικής δημιουργίας και πράξης δια μέσω της χρήσης ψηφιακών τεχνολογιών. Οι Rivas et al. (2021) τονίζουν τις μεταμορφωτικές δυνατότητες της εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής, δίνοντας έμφαση στην ικανότητά της να προάγει τη δημιουργικότητα, τη συνεργασία και τις κοινωνικές συνδέσεις μεταξύ ατόμων που μπορεί να είναι γεωγραφικά διασκορπισμένα. Από την έρευνα των Foulkes et al. (2020) αναδεικνύονται τα οφέλη της εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής για άτομα διαφορετικού υπόβαθρου, τονίζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι διαδικτυακές πλατφόρμες παρέχουν χώρους για δημιουργία μουσικής και κοινωνική αλληλεπίδραση. Οι MacDonald et al. (2020) εξετάζουν το δυναμικό των διαδικτυακών πλατφορμών για μουσική εκπαίδευση μέσα σε κοινοτικά πλαίσια, επισημαίνοντας τις ευκαιρίες για μάθηση, ανάπτυξη δεξιοτήτων και συνεργασία.

Η παρουσίαση της ερευνητικής μελέτης οργανώνεται σε κεφάλαια. Το δεύτερο κεφάλαιο αναλύει το θεωρητικό υπόβαθρο, όπου μελετάται η κοινοτική μουσική, τα χαρακτηριστικά της, οι προκλήσεις και τα οφέλη της, καθώς και οι προεκτάσεις της στον ελλαδικό χώρο. Ακόμα, εξετάζεται ως έννοια ο αποκλεισμός και αναλύονται οι ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας. Τέλος, στο δεύτερο κεφάλαιο, ερευνάται η εξ αποστάσεως κοινοτική μουσική και παρουσιάζονται τα οφέλη και οι προκλήσεις της. Στη συνέχεια, στο

τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πιλοτική έρευνα κατά την οποία ακολουθήθηκε η μεθοδολογία της φαινομενολογίας και χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της συνέντευξης ανοιχτού τύπου. Επιπλέον, παρουσιάζονται γενικές πληροφορίες σχετικά με το προφίλ των συμμετεχόντων των συνεντεύξεων και η θεματική ανάλυση. Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, παρουσιάζοντας τις κατηγορίες και τις υποκατηγορίες όπως προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση. Τέλος, το τελευταίο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα συμπεράσματα από την έρευνα και συζήτηση.

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

2.1. Κοινοτική Μουσική

Η κοινοτική μουσική είναι ένα πεδίο που αναδύθηκε τις τελευταίες δεκαετίες ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης αναγνώρισης του ζωτικού ρόλου που παίζει η μουσική στην οικοδόμηση και τη διατήρηση των κοινοτήτων και στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής. Για την βαθύτερη κατανόηση του όρου, χρειάζεται να τον συσχετίσουμε με το εκάστοτε κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα καθότι, αντικατοπτρίζει τα χαρακτηριστικά των κοινοτήτων στις οποίες δημιουργείται. Όπως αναφέρει ο Higgins (2012) πρόκειται για μια συμμετοχική μορφή μουσικής δημιουργίας, που χαρακτηρίζεται από την ισότιμη συμμετοχή ανθρώπων με έμφαση στην ποικιλομορφία της ανθρώπινης φύσης. Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια εισαγωγή στην έννοια της κοινοτικής μουσικής, στην ιστορία της, στις προκλήσεις και τα οφέλη της και στο πώς συμβάλλει στην κοινωνική συνοχή.

Η κοινοτική μουσική έχει μακρά ιστορία, με ρίζες που χρονολογούνται από τις πρώιμες λαϊκές παραδόσεις και τη θρησκευτική μουσική (Veblen & Olsson, 2002). Καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα, η κοινοτική μουσική συνέχισε να αναπτύσσεται, παίρνοντας μεγαλύτερη έκταση στις συμμετοχικές και δημοκρατικές πρακτικές. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, εμφανίστηκε η κοινοτική μουσική ως παρακλάδι του κινήματος των κοινοτικών τεχνών, όταν επαγγελματίες της μουσικής εκπαίδευσης και μουσικοί άρχισαν να εργάζονται με μέλη της κοινότητας για να φέρουν τη μουσική εκπαίδευση σε πληθυσμούς περιοχών που μέχρι τότε δεν είχαν πρόσβαση σε τέτοιες εμπειρίες (Higgins, 2007). Όπως αναφέρουν και οι McKay και Higham (2012), η προσβασιμότητα, η αποκέντρωση, η ισότητα στις ευκαιρίες και η συμμετοχή όλων στη μουσική είναι οι κοινωνικές και πολιτικές αρχές οι οποίες απαρτίζουν την κοινοτική μουσική.

Με την πάροδο των χρόνων, το κίνημα της κοινοτικής μουσικής επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει μια σειρά από πρωτοβουλίες, σε χώρους υγειονομικής περίθαλψης, κοινοτικές χορωδίες, έως ορχήστρες και φεστιβάλ. Η κοινοτική μουσική έχει γίνει ένας τρόπος για τους ανθρώπους να συνδέονται μεταξύ τους, ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο, την ηλικία ή την κοινωνική θέση. Λαμβάνει χώρα σε πλαίσια όπως νοσοκομεία ή κέντρα αποκατάστασης, όπου έχει βρεθεί ότι επηρεάζει θετικά τη συναισθηματική και σωματική υγεία των ασθενών (Murray & Lamont, 2012). Η προσωπική έκφραση μέσω της μουσικής δημιουργίας, αποτελεί ένα από τα κύρια οφέλη της κοινοτικής μουσικής σε περιβάλλοντα όπως κέντρα συγκέντρωσης και υποδοχής μεταναστών, φυλακές, και παραγκουπόλεις (Lenette, 2016; Cohen, 2010; de Quadros, 2010). Επιπλέον, η Creech (2010) υπογραμμίζει τον ρόλο της κοινοτικής μουσικής σε σχολικά περιβάλλοντα όπου παρέχονται ευκαιρίες στους μαθητές να συνεργαστούν και να συνδιαλλαγούν με τους συνομηλίκους τους μέσω της μουσικής δημιουργίας. Ακόμα, η κοινοτική μουσική συναντάται σε οίκους ευγηρίας, κοινοτικά κέντρα και πολιτιστικούς συλλόγους όπου πραγματοποιούνται προγράμματα για άτομα τρίτης και τέταρτης ηλικίας, συμβάλλοντας στην διατήρηση της σωματικής, κοινωνικής και ψυχικής ευεξίας των ηλικιωμένων (Creech et. al. 2014)

Κεντρικό χαρακτηριστικό της κοινοτικής μουσικής αποτελεί η ενεργός συμμετοχή στη μουσική πράξη με διάφορες μορφές, συμπεριλαμβανομένων της μουσικής δημιουργίας, του αυτοσχεδιασμού και της μουσικής εκτέλεσης. Οι συνεργατικές σχέσεις και η αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμετεχόντων προάγουν την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη. Ακόμα, η ευελιξία και η ποικιλομορφία χαρακτηρίζουν την κοινοτική μουσική. Το ρεπερτόριο, τα είδη της μουσικής και οι μουσικές πρακτικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν είναι ποικίλα, αντικατοπτρίζοντας την ποικιλομορφία της ανθρώπινης φύσης και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινότητας (Veblen, 2007), δίνοντας στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να εξερευνήσουν την δική τους μουσική ταυτότητα (Higgins, 2012).

Η κοινοτική μουσική ενσαρκώνει το πνεύμα της φιλοξενίας αγκαλιάζοντας την συμμετοχικότητα, τη σύνδεση και το αίσθημα του ανήκειν σε μία κοινότητα (Higgins, 2012). Πιο συγκεκριμένα, ο Higgins (2012) περιγράφει ότι η κοινοτική μουσική δημιουργεί τον χώρο στον οποίο άτομα διαφορετικού υπόβαθρου, δεξιοτήτων και ικανοτήτων μπορούν να ενωθούν με αφορμή τη συμμετοχή τους σε μουσικές δραστηριότητες. Αυτό το περιβάλλον χωρίς αποκλεισμούς, ενθαρρύνει τη συνεργασία και τον σεβασμό, ενισχύοντας το αίσθημα του ανήκειν και της αποδοχής. Η μοναδική συνεισφορά του κάθε συμμετέχοντα αναγνωρίζεται και εκτιμάται επιτρέποντας κατά αυτόν τον τρόπο τη δημιουργία ουσιαστικών σχέσεων που υπερβαίνουν τα κοινωνικά εμπόδια (Schippers, 2010)

Η κοινοτική μουσική αναδεικνύεται ως μια πολύτιμη πρακτική που προάγει την ψυχική και κοινωνική ευεξία. Οι συνεργατικές σχέσεις, η κοινωνική συνοχή, η αντιμετώπιση του στρες και η ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας είναι μερικά από τα οφέλη που προκύπτουν από τη συμμετοχή σε κοινοτικές μουσικές δράσεις.

Η συμμετοχή σε κοινοτικές μουσικές δράσεις έχει αναγνωριστεί ως ένας παράγοντας που συνδέεται με την ψυχοκοινωνική ευεξία των ατόμων. Η συμμετοχική φύση της κοινοτικής μουσικής την καθιστά εξαιρετικό εργαλείο για την οικοδόμηση κοινωνικής συνοχής. Μελέτες δείχνουν ότι η συνεργασία και η αλληλεπίδραση με άλλους μουσικούς εντός μιας κοινότητας μπορεί να ενισχύσει το αίσθημα του ανήκειν, να βελτιώσει την κοινωνική συνοχή και να μειώσει το αίσθημα της μοναξιάς (Clift & Hanox, 2001; Perkins, 2013). Οι συντονιστές της κοινοτικής μουσικής, αναδεικνύουν τη σημασία της μουσικής ως ένα μέσο που ενώνει τους ανθρώπους, ενισχύοντας την ατομική και ομαδική τους ταυτότητα (Veblen, 2007). Φέρνοντας τους ανθρώπους κοντά για να δημιουργήσουν και να παίξουν, η κοινοτική μουσική ενθαρρύνει τη συνεργασία και το μοίρασμα, τα οποία είναι βασικά συστατικά των ενδυναμωμένων κοινωνιών.

Η Στάμου (2019) σημειώνει ότι η κοινοτική μουσική αντιπροσωπεύει μια προσέγγιση που αποβλέπει στη δημιουργία μουσικής μέσω της συνεργασίας και της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μουσικών. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, επιτυγχάνεται τόσο η ανάπτυξη της κοινότητας, όσο και η ατομική ανάπτυξη. Η κοινοτική μουσική μπορεί να λειτουργήσει ως μια αποδοτική στρατηγική αντιμετώπισης του στρες και ως μια πηγή ανακούφισης. Η συμμετοχή σε μουσικές δραστηριότητες μπορεί να προκαλέσει ευχάριστα συναισθήματα, να ενισχύσει τη χαλάρωση και να μειώσει το επίπεδο του καταπονητικού στρες (Fancourt & Finn, 2019; de Witte, 2022). Ακόμα, η κοινοτική μουσική μπορεί να συμβάλει στην αυτοσυνείδηση και την αυτοεκτίμηση των ατόμων. Μέσω της ενεργοποίησης των δημιουργικών διαδικασιών της έκφρασης μέσω της μουσικής, οι συμμετέχοντες μπορούν να αναπτύξουν μια θετική αίσθηση του εαυτού τους και να ενισχύσουν την αυτοπεποίθησή τους (Perkins, 2012; Saarikallio, 2011).

Παρά τα ψυχοκοινωνικά οφέλη της, υπάρχουν και ορισμένες προκλήσεις για την κοινοτική μουσική. Η αντιμετώπιση των οικονομικών περιορισμών, η προαγωγή της πολυπολιτισμικότητας, η διαχείριση της ομάδας και της επικοινωνίας, είναι ζητήματα ζωτικής σημασίας για την επιτυχία των προγραμμάτων κοινοτικής μουσικής

Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν την κοινοτική μουσική είναι οι οικονομικοί περιορισμοί. Η αγορά μουσικών οργάνων, η εξασφάλιση του εξοπλισμού και εύρεση κατάλληλων χώρων είναι συχνά μια απαιτητική διαδικασία από οικονομικής άποψης. Η χρηματοδότηση για την πραγματοποίηση μουσικών δράσεων και προγραμμάτων είναι ακόμα μια πρόκληση. Για την υπέρβαση των οικονομικών περιορισμών απαιτούνται αποτελεσματικές στρατηγικές που περιλαμβάνουν την αναζήτηση χορηγιών, την εφαρμογή αιεφόρων χρηματοδοτικών μοντέλων και την ανάπτυξη ενός δικτύου εθελοντικής συνεισφοράς από την κοινότητα (Cohen, 2015; Drakopoulou, 2020). Ακόμα μία πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει ο συντονιστής κοινοτικών δράσεων είναι οι κοινωνικές διαφορές και την πολυπολιτισμικότητα. Οι συμμετέχοντες, μπορεί να προέρχονται από

διαφορετικά κοινωνικά, πολιτισμικά και γλωσσικά υπόβαθρα, που ενδέχεται να δημιουργήσουν προκλήσεις στην επικοινωνία και τη συνεργασία. Οι συντονιστές των δράσεων χρειάζεται να εφαρμόσουν πολιτικές και πρακτικές που προωθούν την πολυπολιτισμικότητα και την συνεργασία, την καλλιέργεια αμοιβαίου σεβασμού και αποδοχής στη διαφορετικότητα (Creech, 2014; Higgins, 2018). Ακόμα μια δυσκολία της κοινοτικής μουσικής είναι η διαχείριση ομάδας και της επικοινωνίας. Η συμμετοχή σε μια ομάδα μουσικής απαιτεί την οργάνωση του χρόνου, τον διαμοιρασμό ρόλων, την αντιμετώπιση συγκρούσεων και την επίτευξη κοινών στόχων. Η επιτυχής διαχείριση της ομάδας και η δημιουργία διόδων αποτελεσματικής επικοινωνίας μεταξύ των μελών, είναι αναγκαίες για την επίτευξη ενός συνεργατικού και ποιοτικού μουσικού αποτελέσματος (Cohen, 2015; Perkins, 2012).

Η κοινοτική μουσική είναι μια πολύτιμη μορφή μουσικής δημιουργίας που παρέχει ευκαιρίες για ατομική ανάπτυξη και προάγει την κοινωνική συνοχή εντός των κοινοτήτων. Ενώ αντιμετωπίζει προκλήσεις όπως η έλλειψη πόρων και υποστήριξης, τα οφέλη της κοινοτικής μουσικής κυμαίνονται από την ψυχική και σωματική υγεία έως την προώθηση της κοινωνικής ισότητας, τον αμοιβαίο σεβασμό και την ενδυνάμωση των ατόμων. Φέρνοντας ανθρώπους κοντά με όχημα τη μουσική πράξη, δημιουργεί πιο συνεκτικές και ενδυναμωμένες κοινότητες.

2.1.1. Η κοινοτική μουσική στον ελλαδικό χώρο

Την τελευταία δεκαετία, η Ελλάδα βάλλεται κοινωνικοπολιτικά από διάφορα μέτωπα. Η οικονομική κρίση, η αύξηση των προσφυγικών ροών, οι φυσικές καταστροφές, η αύξηση των επεισοδίων σεξουαλικής βίας και κακοποίησης, η έξαρση της πανδημίας του Covid-19, είναι μόνο κάποιοι από τους παράγοντες που οδήγησαν σε αριθμητική αύξηση των ευάλωτων πληθυσμών¹, στην αύξηση της ανεργίας και της φτώχειας στον Ελλαδικό χώρο. Με τις νέες συνθήκες που εμφανίζονται, παρατηρούμε ότι οι ανισότητες αυξάνονται έντονα και

¹ <https://www.statistics.gr/el/statistics/pop>

καθημερινά αντιλαμβανόμαστε τη συνύπαρξη ανθρώπων που διαφέρουν ως προς την πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση, καθώς και τη θρησκεία. Αυτό καθιστά την ανάπτυξη του αισθήματος του ανήκειν (Στάμου, 2019) μια πολύπλοκη διαδικασία. Μέσα σε αυτήν την κατάσταση, ατομικές προσπάθειες, οργανώσεις και κινήματα ανθρωπιστικών δράσεων και κοινοτικών τεχνών γεννήθηκαν με σκοπό την κάλυψη της υπέρμετρης ανάγκης για κοινωνική προσφορά και την αλληλεγγύη. Δημιουργήθηκαν πρακτικές κοινοτικής μουσικής και προσφέρθηκαν σε ευπαθείς ομάδες, χωρίς όμως οι προσπάθειες αυτές να έχουν καταγραφεί και να γνωστοποιηθεί στο ευρύτερο κοινό.

Τα τελευταία χρόνια αρχίζουν να γράφονται άρθρα και να κοινοποιούνται σε διαδικτυακές ενημερωτικές πλατφόρμες δράσεις κοινοτικής μουσικής. Αρκετά άρθρα έχουν γραφτεί για το πρόγραμμα El Sistema Greece². Πρόκειται για ένα πρόγραμμα κοινωνικής ένταξης το οποίο ξεκίνησε το 2016 με σκοπό να προσφέρει δωρεάν μαθήματα μουσικής σε παιδιά ανεξαρτήτου εθνικότητας, θρησκείας και κοινωνικού υπόβαθρου. Από την ορχήστρα και τη χορωδία νέων του El Sistema Greece έχουν επωφεληθεί περίπου 2500 παιδιά και νέοι. Αποστολή του προγράμματος είναι διαμέσου της μουσικής να επιτευχθεί η μακροπρόθεσμα κοινωνική αλλαγή για τα παιδιά, τις οικογένειές τους και την κοινότητα. Ακόμα, αναφορά γίνεται για το πρόγραμμα κοινοτικής μουσικής με στόχο την καταπολέμηση του κοινωνικού διαχωρισμού, την ενίσχυση των διαπροσωπικών σχέσεων και της αυτο-έκφρασης που πραγματοποιήθηκε στη δομή φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων “Το Σπίτι της ΑΡΣΙΣ”³. Επιπροσθέτως, η χρήση της μουσικής με σκοπό την ενίσχυση της ευζωίας των βρεφών, και την ενδυνάμωση της σχέσης γονέα-βρέφους είναι το κυριότερο μέλημα του προγράμματος κοινοτικής μουσικής για βρέφη και τους γονείς τους του Ωδείου Συκάκη⁴. Επιπλέον, προσπάθειες για σύσταση μιας χορωδίας κοινοτικής μουσικής⁵ καταγράφονται και δημοσιεύονται σε διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης.

² <https://elsistema.gr/>

³ <https://arsis.gr/koinotiki-moysiki-sti-domi-tis-arsis/>

⁴ <https://xronos.gr/ekdiloseis/xekinaei-programma-koinotikis-moysikis>

⁵ <https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/volos/systasi-chorodias-koinotikis-moysikis-alla-kai-miktis-polyfonikis/>

Μπορεί ο όρος της κοινοτικής μουσικής να αρχίζει να εμφανίζεται πολύ πρόσφατα στα μέσα ενημέρωσης, χωρίς να είναι ξεκάθαρο το πώς ορίζεται η κοινοτική μουσική σε συνάρτηση με το ελληνικό πολιτισμικό περιεχόμενο. Ωστόσο, η κοινοτική μουσική αρχίζει να λαμβάνει σημαντική αναγνώριση με την είσοδο του αντικειμένου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και δια βίου μάθηση. Εκπαιδεύοντας τη νέα γενιά μουσικών, μουσικοπαιδαγωγών, μουσικών εμπυχωτών και μουσικολόγων, η κοινοτική μουσική αρχίζει να είναι ένας αναγνωρίσιμος κλάδος και να συγκεντρώνει ολοένα και περισσότερο το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Το 2020 δημιουργείται το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών με τίτλο «Μουσική και Κοινωνία»⁶ με ειδίκευση στην «Μουσική Εκπαίδευση και Κοινοτική Μουσική» που προσφέρεται από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Ακόμα, το Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Σχολής Μουσικής και Οπτικοακουστικών Τεχνών του Ιονίου Πανεπιστημίου οργανώνει το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη «Μουσική Παιδαγωγική»⁷ με ειδίκευση «Μουσική Παιδαγωγική στο σχολείο και στην κοινότητα», ενώ προπτυχιακά μαθήματα εκπαίδευσης στην κοινοτική μουσική προσφέρονται από το Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης⁸ του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και το Τμήμα Μουσικών Σπουδών⁹ του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αποτέλεσμα αυτών φαίνεται να είναι μία νέα γενιά φοιτητών και ερευνητών η οποία στρέφει το ενδιαφέρον της προς την κοινοτική μουσική, παράγει ακαδημαϊκό έργο και δημοσιεύει τις πρώτες έρευνες στα Ελληνικά.

Στη συνέχεια γίνεται μια αναφορά των ερευνών που έχουν δημοσιευθεί στην Ελληνική γλώσσα από το 2021 μέχρι τώρα (2023) με το επιστημονικό ενδιαφέρον να κινείται γύρω από την κοινοτική μουσική.

⁶ <https://www.uom.gr/mmk>

⁷ <https://music.ionio.gr/pedagogy/>

⁸

https://www.uom.gr/assets/site/public/nodes/1380/14306-PROGRAMMA_SPOUDON_2022-23.pdf

⁹

https://www.music.uoa.gr/fileadmin/depts/music.uoa.gr/www/uploads/ODIGOS_SPOUDON/Odigo_s_Spoydo_n_2022-23_v.4.10.pdf

Μια έρευνα που εστιάζει στη σχέση μεταξύ κοινοτικής μουσικής και μουσικής εκπαίδευσης με/για πρόσφυγες είναι αυτή της Χαμάλη (2023). Η μελέτη αναλύει τον ρόλο της κοινοτικής μουσικής ως μέσο εκπαίδευσης και έκφρασης για πρόσφυγες εξετάζοντας πρακτικές και μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην μουσική εκπαίδευση για τους πρόσφυγες καθώς και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζονται στην υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων. Η έρευνα προσφέρει μια ευρεία κατανόηση της σημασίας της συμμετοχής σε προγράμματα κοινοτικής μουσικής για πρόσφυγες και υπογραμμίζει τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η μουσική εκπαίδευση στην προώθηση της ένταξης και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ακόμα μια πρόσφατη έρευνα που διερευνά τη σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της κοινοτικής μουσικής για πρόσφυγες και μετανάστες είναι αυτή του Τσακίρογλου (2021). Η μελέτη προσδιορίζει βασικές αρχές των προγραμμάτων αυτών και εξετάζει την επίδρασή τους στην πολιτισμική ποικιλότητα και την ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνία. Άλλη μια μελέτη που ερευνά τις απόψεις και τις αντιλήψεις των διαμεσολαβητών σχετικά με την επιλογή και την οργάνωση των μουσικών και χορευτικών δραστηριοτήτων που απευθύνονται σε πρόσφυγες και παιδιά είναι αυτή της Θεοδωρίδου (2023). Πρόκειται για μια μελέτη περίπτωσης που αναδεικνύει προκλήσεις και βέλτιστες πρακτικές στον τομέα αυτό.

Με την συμμετοχή ατόμων με αναπηρία σε δράσεις κοινωνικής μουσικής ασχολήθηκαν οι παρακάτω έρευνες. Η Μόκα (2023) εξετάζει την επίδραση ενός μουσικού κοινοτικού προγράμματος στην επικοινωνία και την κοινωνική αλληλεπίδραση νηπίων στο φάσμα του αυτισμού. Αναλύει τον τρόπο με τον οποίο το μουσικό πρόγραμμα επηρέασε τις δεξιότητες επικοινωνίας την αλληλεπίδραση των νηπίων με αυτισμό αναδεικνύοντας τον ρόλο της μουσικής ως μέσο για την προώθηση της επικοινωνίας και των κοινωνικών σχέσεων. Η έρευνα της Κοτζάμπαση (2022) εξετάζει την προετοιμασία μιας χορωδίας ατόμων με νοητική αναπηρία στο κέντρο ΑΜΕΑ “ο Σωτήρ” για κοινοτικές μουσικές παραστάσεις. Η έρευνα επικεντρώθηκε στη χρήση τρόπων διδασκαλίας τραγουδιών που συνδυάζουν στοιχεία από τις μεθόδους Orff και Dalcroze. Η πιλοτική δράση που παρουσιάστηκε στην έρευνα ανέδειξε

τη σημασία της μουσικής εκπαίδευσης και κοινοτικής μουσικής για άτομα με νοητική αναπηρία.

Ο Αγγελόπουλος (2023) διερευνά την εμπειρία των σπουδαστών ωδείου από την συμμετοχή τους σε κοινοτική μουσική δράση. Πρόκειται για μία μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων, τα αποτελέσματα της οποίας δείχνουν τη σημασία των κοινοτικών μουσικών πρακτικών στην ωδειακή εκπαίδευση και στην ψυχοσυναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των σπουδαστών του ωδείου.

Η έρευνα της Μανανά (2022) επικεντρώνεται στα οφέλη για την ψυχική και συναισθηματική υγεία των ηλικιωμένων τρίτης και τέταρτης ηλικίας, που προκύπτουν από τη συμμετοχή τους σε μουσικές δραστηριότητες. Πρόκειται για μια βιβλιογραφική ανασκόπηση του θέματος εστιάζοντας στο ρόλο της μουσικής ως μέσο προαγωγής της ευεξίας και της βελτίωσης της ποιότητας ζωής των ηλικιωμένων. Από την έρευνα αναδεικνύεται η αναγκαιότητα διεξαγωγής περαιτέρω ερευνών με σκοπό να διευκρινιστούν και να επιβεβαιωθούν τα οφέλη των μουσικών δραστηριοτήτων για την ψυχοσυναισθηματική ευεξία των ηλικιωμένων. Την σκοπιά του ρόλου του μαέστρου φωνητικών συνόλων τρίτης και τέταρτης ηλικίας εστιάζει η έρευνα της Καρέτσου (2022). Η μελέτη εξετάζει τις δυνατότητες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο μαέστρος κατά τη διεύθυνση αυτών των φωνητικών συνόλων. Εξετάζει την προσέγγιση, τις τεχνικές και τις δεξιότητες που απαιτούνται από τον μαέστρο για τον επιτυχή συντονισμό των συνόλων. Επιπλέον, εξετάζει τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει ο ρόλος του μαέστρου στην κοινωνική ευημερία των μελών των φωνητικών συνόλων τρίτης και τέταρτης ηλικίας, προσφέροντας μια αναλυτική ματιά στον σημαντικό ρόλο του μαέστρου για μια θετική και αποτελεσματική εμπειρία των μελών των συνόλων.

Σημαντικές αφορμές έναρξης του διαλόγου και ανάπτυξης ενός πυρήνα ενδιαφερομένων για το αντικείμενο αποτέλεσαν τα δύο συνέδρια που παρουσιάζονται παρακάτω. Το 8ο συνέδριο

της Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση ΕΕΜΕ¹⁰ αποτελεί μια σημαντική στιγμή για την ανταλλαγή γνώσεων και απόψεων γύρω από την ανάπτυξη της κοινοτικής μουσικής στην Ελλάδα. Το συνέδριο συγκέντρωσε ειδικούς ακαδημαϊκούς ερευνητές από διάφορους τομείς όπως τον τομέα της μουσικολογίας, της μουσικής εκπαίδευσης και της κοινοτικής μουσικής με στόχο να ενθαρρύνει την ανάπτυξη της κοινοτικής μουσικής στην Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου παρουσιάστηκαν ακαδημαϊκές εργασίες, ερευνητικά έργα, παραδείγματα και προτάσεις αναδεικνύοντας σχετικά θέματα.

Ακόμα κεντρικότερο ρόλο για την ανάδειξη του κλάδου της κοινοτικής μουσικής στην Ελλάδα αποτελεί το 1ο συνέδριο κοινοτικής μουσικής¹¹. Το συνέδριο δημιούργησε ευκαιρίες για την ανταλλαγή ιδεών, εμπειριών και γνώσεων μεταξύ των συμμετεχόντων μέσω των παρουσιάσεων και συζητήσεων. Το πρώτο συνέδριο κοινοτικής μουσικής έπαιξε σημαντικό ρόλο για την έναρξη του διαλόγου για τον προσδιορισμό του κλάδου στην Ελλάδα. Με τη συγκέντρωση ειδικών και ενδιαφερομένων από διάφορους τομείς δημιουργήθηκε ένα δυναμικό δίκτυο συνεργασίας το οποίο πρόκειται να συμβάλει στην προώθηση της κοινοτικής μουσικής και στην αύξηση των ενδιαφερομένων. Επιπλέον το συνέδριο δημιούργησε βάσεις για μελλοντικές έρευνες, προγράμματα και πρωτοβουλίες που θα στηρίξουν την ανάπτυξη της κοινοτικής μουσικής στην Ελλάδα και θα διασφαλίσουν την εκπαίδευση και την ενημέρωση των μελλοντικών γενιών.

Η συγκέντρωση των ανθρώπων γύρω από κοινωνικές και πολιτιστικές δράσεις δια μέσω της ενεργούς συμμετοχής σε μουσική πράξη και χορό συναντώνται στις ελληνικές κοινότητες από αρχαιοτάτων χρόνων. Καθ' όλη την ιστορία της Ελλάδας, η δημιουργία μουσικής αντικατοπτρίζει τις ποικιλόμορφες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές καθώς και πανανθρώπινα διαχρονικά αισθήματα. Ωστόσο, η κοινοτική μουσική με τη μορφή που παίρνει τον εικοστό αιώνα στο εξωτερικό είναι ένα σχετικά νέο πεδίο για την ελληνική

¹⁰ <https://www.eeme.gr/8o-synedrio/2712-8th-conference.html>

¹¹ https://www.uom.gr/assets/site/public/nodes/13402/16331-29and30_3_23.pdf

πραγματικότητα. Την τελευταία δεκαετία έχουν αρχίσει να πραγματοποιούνται συστημικές προσπάθειες χρησιμοποιώντας τη κοινοτική μουσική ως ένα μέσο για την κοινωνική ένταξη και συμπερίληψη, την ατομική και κοινωνική ενδυνάμωση ευάλωτων και μη πληθυσμών και την προώθηση της ευζωίας. Οι προσπάθειες αυτές αρχίζουν να λαμβάνουν δημοσιότητα σε μέσα μαζικής ενημέρωσης και τα πρώτα αποτελέσματα των δράσεων αρχίζουν να φαίνονται και να υποστηρίζονται από τις τελευταίες ακαδημαϊκές έρευνες.

2.2. Επιπτώσεις πανδημίας

Η πανδημία Covid-19 έχει οδηγήσει σε εκτεταμένες ασθένειες, θάνατο και οικονομική αστάθεια, με αποτέλεσμα σημαντικές ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις (Saladino et al., 2020). Η απομόνωση και η διατήρηση των σχέσεων της κοινότητας είναι ένα φλέγον ζήτημα. Κατά πόσο είναι ένα περιστασιακό φαινόμενο και κατά πόσο είναι κάτι που ήρθε για να μείνει; Στην πραγματικότητα της εποχής του Covid-19, στα πλαίσια αντιμετώπισης της διασποράς του, πολλές χώρες προέβησαν στον περιορισμό της μετακίνησης και στον εγκλεισμό. Καθώς τα άτομα σε όλο τον κόσμο αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν σε νέους κανόνες και περιορισμούς, ήρθαν αντιμέτωποι με δυσκολίες που για άλλους ανθρώπους, αποτελούν καθημερινότητα για λόγους πέραν του Covid-19. Άτομα με αναπηρία, άτομα που διαμένουν σε απομακρυσμένες περιοχές, ηλικιωμένοι, άτομα που διαμένουν σε κάποια μονάδα φροντίδας ή θεραπείας, άτομα που διαβιούν κάτω από τα όρια της φτώχειας, είναι κάποιες από τις ομάδες ανθρώπων που δεν έχουν πρόσβαση σε διάφορους τομείς της ζωής και βιώνουν αποκλεισμό.

2.2.1. Αποκλεισμός

Ο αποκλεισμός είναι μία σύνθετη και πολύπλευρη έννοια η οποία ερμηνεύεται με ποικίλους τρόπους στην βιβλιογραφία. Σύμφωνα με δεδομένα εγγράφου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι δύσκολο να καταλήξουμε σε έναν απλό ορισμό (Silver, 1994). Η φύση του αποκλεισμού

είναι δυναμική, μπορεί να συμβεί σταδιακά επηρεαζόμενος από ποικίλους διαμορφωτικούς και θεσμικούς παράγοντες. Κατά τον Levitas (2006) πρόκειται για μία πολυδιάστατη διαδικασία κοινωνικής αποσύνδεσης η οποία εκδηλώνεται με αυξανόμενη απόσταση, διαφοροποίηση και διαίρεση μεταξύ κοινωνικών ομάδων και ατόμων. Στον πυρήνα του, ο αποκλεισμός αναφέρεται στη διαδικασία δημιουργίας εμποδίων και αποτροπής της πλήρους συμμετοχής ατόμων ή ομάδων στους διάφορους τομείς της ζωής, όπως κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Αυτό λαμβάνει πολλές διαφορετικές μορφές, από τον φυσικό αποκλεισμό μέσω του χωρικού περιορισμού, μέχρι τον κοινωνικό αποκλεισμό μέσω των διακρίσεων ή του στιγματισμού. Μία προσέγγιση η οποία υπογραμμίζει τη σημασία της συμμετοχής ως βασικό συστατικό της ένταξης και τονίζει τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να εκδηλωθεί ο αποκλεισμός σε διαφορετικούς τομείς της ζωής είναι αυτή της Silver (1994), η οποία αναφέρεται στον αποκλεισμό ως μία διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα ή ομάδες εμποδίζονται να συμμετάσχουν πλήρως στην οικονομική, κοινωνική, και πολιτική ζωή της κοινωνίας στην οποία ζουν. Άλλοι ερευνητές επικεντρώνονται σε συγκεκριμένους τομείς της ζωής όπως είναι η εκπαίδευση και η υγεία. Για παράδειγμα στον τομέα της εκπαίδευσης φαίνεται να παίρνει τη μορφή της συστηματικής άρνησης εκπαιδευτικών ευκαιριών σε ορισμένες ομάδες μαθητών (Glewee & Kremer, 2006). Στον τομέα της υγείας ο αποκλεισμός έχει οριστεί ως η αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης ή ωφέλειας από αυτές (WHO, 2008).

2.2.2. Ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις

Η πανδημία και οι σχετικοί περιορισμοί της έχουν συσχετιστεί με υψηλότερη συχνότητα διαταραχών ψυχικής υγείας. Μελέτες έχουν δείξει ότι τα ποσοστά κατάθλιψης και άγχους έχουν αυξηθεί σημαντικά (Holmes et al., 2020; Gao et al., 2020). Μια μελέτη, στην οποία συμμετείχαν σχεδόν 8.000 άτομα από 14 χώρες, ανέφερε ότι περισσότεροι από τους μισούς συμμετέχοντες είχαν βιώσει τουλάχιστον ένα ψυχολογικό σύμπτωμα κατά τη διάρκεια της

πανδημίας (Yao et al., 2020). Αυτά τα ψυχολογικά συμπτώματα περιλάμβαναν άγχος, κατάθλιψη και αισθήματα απομόνωσης και απελπισίας.

Οι περιθωριοποιημένοι πληθυσμοί είναι πιο επιρρεπείς στις ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις της πανδημίας. Η εργατική τάξη, οι άνθρωποι που ζουν σε φτωχές περιοχές και οι έγχρωμοι άνθρωποι έχουν επηρεαστεί δυσανάλογα από τον Covid-19. Αυτοί οι πληθυσμοί έχουν αντιμετωπίσει μεγαλύτερη οικονομική αστάθεια, υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας και μεγαλύτερη ψυχολογική δυσφορία (Cooper & Crews, 2020). Ακόμα, οι κοινότητες LGBTQ+ έχουν επίσης βιώσει αυξημένη φυλετική βία και διακρίσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας, η οποία έχει οδηγήσει σε νέα ή επιδεινούμενα προβλήματα ψυχικής υγείας (Drabble & Eliason, 2021).

Συμπερασματικά, η πανδημία ανέδειξε τις δυσκολίες του φαινομένου του αποκλεισμού και επέφερε σημαντικές ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις, συμπεριλαμβανομένης της εμφάνισης διαταραχών ψυχικής υγείας, επιπτώσεων κοινωνικής απομόνωσης σε περιθωριοποιημένους πληθυσμούς. Η βαρύτητα των δυσμενών καταστάσεων φέρνει στο προσκήνιο την ανάγκη για χάραξη πολιτικών και τη προσφορά υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής ευεξίας στις πληγείσες κοινότητες για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων.

2.3. Εξ αποστάσεως κοινοτική μουσική πράξη

Η πανδημία Covid-19 επηρέασε σημαντικά διάφορες πτυχές της ζωής. Με τους περιορισμούς των συγκεντρώσεων και τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης οι παραδοσιακές μορφές παροχής υπηρεσιών αμφισβητήθηκαν. Η μεγάλη διάρκεια εφαρμογής των μέτρων είχε ως αποτέλεσμα την μετατροπή του τρόπου παροχής υπηρεσιών στον τομέα της υγείας, της εκπαίδευσης και της ψυχαγωγίας σε εξ αποστάσεως. Μεγάλη μερίδα του πληθυσμού εξοπλίστηκε με τον κατάλληλο υλικοτεχνικό εξοπλισμό και εξοικειώθηκε με τη

χρήση του. Σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ¹²), από το 2012 μέχρι σήμερα (2022) έχει καταγραφεί αύξηση 59,5% στην πρόσβαση στο διαδίκτυο από τη κατοικία. Η τεχνολογία και το διαδίκτυο έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση διαδικτυακών μουσικών εμπειριών. Ακολουθώντας αυτό το μοντέλο, προγράμματα κοινοτικής μουσικής τροποποίησαν τον τρόπο διεξαγωγής τους σε εξ αποστάσεως. Στο παρακάτω κεφάλαιο διερευνάται η εμφάνιση της διαδικτυακής κοινοτικής μουσικής κατά τη διάρκεια της πανδημίας επισημαίνοντας τα πλεονεκτήματα και τις προκλήσεις της όπως υποστηρίζονται από τη βιβλιογραφία.

2.3.1. Πλεονεκτήματα της διαδικτυακής κοινοτικής μουσικής

Ένα από τα πλεονεκτήματα της εξ αποστάσεως μουσικής πράξης είναι η προσβασιμότητα. Οι διαδικτυακές πλατφόρμες προσφέρουν μια μοναδική ευκαιρία σε άτομα να συμμετέχουν στην κοινοτική μουσική ανεξάρτητα από τη φυσική τους τοποθεσία ή την κινητικότητα τους. Η προσβασιμότητα αναδείχθηκε ως ένα από τα πλεονεκτήματα της εξ αποστάσεως μουσικοθεραπείας κατά την διάρκεια της πανδημίας σε έρευνα των Kantorová et. al. (2021). Όπως τονίζεται από τους Onderdijk et al. (2021), τα διαδικτυακά κοινοτικά μουσικά προγράμματα έχουν κάνει τη δημιουργία μουσικής πιο προσιτή επιτρέποντας σε ένα ευρύ φάσμα συμμετεχόντων να παίρνουν μέρος σε συλλογικές μουσικές εμπειρίες.

Επιπροσθέτως, οι διαδικτυακές πλατφόρμες έχουν διευκολύνει τη συνεργασία μεταξύ μουσικών και μελών της κοινότητας από διαφορετικές γεωγραφικές τοποθεσίες (Tarr et al. 2021). Στην έρευνα των MacDonald et. al. (2021) καταγράφηκαν εμπειρίες επαγγελματιών

¹²

https://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_in=downloadResources&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=486824&_documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el

μουσικών οι οποίοι συμμετείχαν στις διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις αυτοσχεδιασμού της ορχήστρας αυτοσχεδιαστών Γλασκώβης (Glasgow Improvisers Orchestra) κατά τη διάρκεια το Covid-19. Στις συναντήσεις δόθηκε η ευκαιρία και συμμετείχαν πάνω από 70 μουσικοί ποικίλων εθνικοτήτων οι οποίοι διέμεναν σε διάφορα μέρη της γης. Με την εξερεύνηση της εξ αποστάσεως χρωδιακής πράξης αναδείχθηκε η δυνατότητα των εικονικών χρωδιών να παρέχουν αυξημένη πρόσβαση σε κοινότητες χρωδιών από διαφορετικούς πληθυσμούς (Daffern, 2021). Η εξ αποστάσεως κοινοτική μουσική πράξη με αφορμή την πανδημία, έχει προωθήσει παγκοσμίως συνδέσεις και ενθάρρυνε διαπολιτισμικές συνεργασίες με αποτέλεσμα την ανταλλαγή ιδεών και ποικίλες μουσικές προοπτικές.

Ένα ακόμα από τα πλεονεκτήματα της συμμετοχής σε διαδικτυακές κοινοτικές μουσικές δραστηριότητες έχει αποδειχθεί η ενίσχυση της δημιουργικής έκφρασης και της ευημερίας των ατόμων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Έρευνα της Foulkes (2021) προτείνει ότι η συμμετοχή σε εικονικές χρωδίες και μουσικά σύνολα έχει επηρεάσει θετικά τη συναισθηματική ευημερία των συμμετεχόντων και παρέχει μια αίσθηση σκοπού και σύνδεσης. Συνδέοντας την μουσική τους εμπειρία με την ψυχολογική ευημερία, συμμετέχοντες στην έρευνα των MacDonald et. al. (2021) μαρτυρούν τη διατήρηση της δημιουργικότητάς τους και δίνουν έμφαση στη δημιουργία του αισθήματος ότι αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας.

2.3.2. Προκλήσεις της διαδικτυακής κοινοτικής μουσικής

Η μετάβαση σε διαδικτυακές πλατφόρμες έχει παρουσιάσει τεχνικές προκλήσεις τόσο για τους διοργανωτές όσο και για τους συμμετέχοντες. Η κακή συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο, τα προβλήματα χρονοκαθυστέρησης του ήχου και η περιορισμένη πρόσβαση στον απαραίτητο εξοπλισμό μπορούν να εμποδίσουν την ποιότητα των διαδικτυακών μουσικών εμπειριών. (Smith et al., 2020). Οι σύγχρονες μουσικές αλληλεπιδράσεις επηρεάζονται σημαντικά από

θέματα χρονοκαθυστέρησης του ήχου παρ' ότι συμβαίνει έντονος διάλογος σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης της δυσκολίας της ταυτόχρονης ερμηνείας, δηλαδή όλοι συγχρονισμένοι στον ίδιο παλμό (Smith et al., 2020). Σύμφωνα με έρευνα των Rottondi et al., (2016) υπάρχουν λογισμικά που μπορούν να υποστηρίξουν την εξ αποστάσεως μουσική και να προσομοιώσουν επιτυχώς την εμπειρία της ομαδικής μουσικής πράξης.

Μία ακόμα δυσκολία που προκύπτει από τις εξ αποστάσεως μουσικές δράσεις είναι η έλλειψη της φυσικής επαφής. Το μοίρασμα του φυσικού χώρου και της αισθητικής εμπειρίας της ομαδικής μουσικής δημιουργίας ενδυναμώνει τις κοινωνικές συνδέσεις και τις διαπροσωπικές σχέσεις (Tarr et al., 2014). Οι διαδικτυακές συναντήσεις κοινοτικής μουσικής μπορεί να μην έχουν τη φυσική παρουσία και την αμεσότητα που προσφέρουν οι παραδοσιακές διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις. Οι Daffern et al. (2021) τονίζουν τη σημασία της φυσικής εγγύτητας και των ενσωματωμένων εμπειριών στην κοινοτική μουσική υποδηλώνοντας ότι οι διαδικτυακές πλατφόρμες ενδέχεται να μην αναπαράγουν πλήρως την αίσθηση της συντροφικότητας και της κοινής δράσης.

Επιπλέον, οι διαδικτυακές μουσικές δραστηριότητες ενδέχεται να αποκλείουν ακούσια ορισμένα άτομα ή ομάδες λόγω περιορισμένης πρόσβασης στην τεχνολογία ή διαφορών σχετικά με τον ψηφιακό γραμματισμό ή οικονομικών περιορισμών (Dowson et al. 2021). Αυτό μπορεί να δημιουργήσει ανισότητες στη συμμετοχή και να εμποδίσει την ποικιλομορφία των κοινοτικών μουσικών πρωτοβουλιών.

Η διαδικτυακή κοινοτική μουσική έχει εμφανιστεί ως απάντηση στις προκλήσεις που έθεσε η πανδημία Covid-19. Επέφερε διάφορα οφέλη, όπως αυξημένη προσβασιμότητα, συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο και βελτίωση της ψυχολογικής και κοινωνικής ευζωίας. Ωστόσο, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε και τις προκλήσεις που σχετίζονται με τεχνικούς περιορισμούς, με έλλειψη φυσικής αλληλεπίδρασης και τον αποκλεισμό λόγω οικονομικών περιορισμών ή έλλειψης τεχνολογικών δεξιοτήτων.

3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα κεντρικά χαρακτηριστικά της έρευνας. Αρχικά γίνεται μία ανάλυση της μεθοδολογίας της πιλοτικής φαινομενολογικής έρευνας, που επιλέχθηκε και ακολουθήθηκε. Γίνεται μία παρουσίαση της μεθόδου της μη δομημένης συνέντευξης και στη συνέχεια ακολουθεί μία αναφορά στο προφίλ του δείγματος. Παρουσιάζονται δηλαδή γενικές πληροφορίες των συμμετεχόντων στην έρευνα και των προγραμμάτων που συντονίζουν. Τέλος γίνεται μία σύντομη ανάλυση των βημάτων της θεματικής ανάλυσης και παρουσιάζονται αναφορικά τα θέματα και τα υποθέματα όπως προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων.

3.1. Φαινομενολογία

Η συγκεκριμένη μελέτη αποτελεί μια πιλοτική έρευνα με σκοπό να αναδείξει την αναγκαιότητα και τη σημασία παρόμοιων μελλοντικών ερευνών σχετικά με το φαινόμενο της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης και τις πιθανές προεκτάσεις της στην κοινοτική μουσική. Για την προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων και την βαθύτερη κατανόηση του φαινομένου της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης χρησιμοποιήθηκε μία πιο ποιοτική ερευνητική προσέγγιση. Κατα τους Bird et al., (1999) επιδίωξη της ποιοτικής έρευνας είναι *«να ανακαλύψει τις απόψεις του ερευνώμενου πληθυσμού, εστιάζοντας στις οπτικές γωνίες υπό τις οποίες τα άτομα βιώνουν και αισθάνονται τα γεγονότα»*. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα είναι η φαινομενολογική έρευνα. Το φαινόμενο υπό εξέταση είναι η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη στην εποχή των φυσικών περιορισμών και πώς οι πέντε συμμετέχοντες στην έρευνα, μετέτρεψαν τα ομαδικά προγράμματα που πραγματοποιούσαν, σε εξ αποστάσεως κατά τη διάρκεια εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων κατά της διασποράς του Covid-19. Η συγκεκριμένη μέθοδος κρίθηκε καταλληλότερη για την προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων καθότι πρόκειται για μία διερευνητική διαδικασία όπου ο ερευνητής προσπαθεί να εξετάσει, να ερμηνεύσει και να

παρουσιάσει τις εμπειρίες των ατόμων που βίωσαν το φαινόμενο (Σαραφίδου, 2011). Μέσω της φαινομενολογικής έρευνας ο ερευνητής επιδιώκει να κατανοήσει την εμπειρία και τη σημασία που αποδίδουν οι ανθρώπινες υπάρξεις σε συγκεκριμένα φαινόμενα με σκοπό την βαθύτερη κατανόηση τους (Τσιώλης, 2018), σε αντίθεση με άλλες μεθοδολογίες που αποσκοπούν στην εξήγηση και γενίκευση τους.

3.2. Μέθοδος

Η μέθοδος που επιλέχθηκε και χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων είναι η συνέντευξη ανοιχτού τύπου. Η συνέντευξη παρέχει στον ερευνητή την δυνατότητα να ανακαλύψει τον τρόπο με τον οποίο βλέπει ο συνεντευξιαζόμενος τα πράγματα. Έχει ως στόχο την αποκάλυψη σκέψεων, συμπεριφορών, αντιλήψεων και εμπειριών του ερωτώμενου. Ως ερευνητικό εργαλείο παρουσιάζει αρκετά πλεονεκτήματα καθώς δίνει την δυνατότητα για εμβάθυνση και διευκρίνισης των όσων ειπώθηκαν. Ακόμα, λόγω της αμεσότητας που τη χαρακτηρίζει συνήθως βρίσκει αποδοχή από τους συμμετέχοντες. Για την παρούσα μελέτη επιλέχθηκε η συνέντευξη ανοιχτού τύπου (Κεδράκα, 2008). Ή όπως αλλιώς συναντάνται ο όρος, η μη δομημένη συνέντευξη, βασίζεται στη συζήτηση γύρω από συγκεκριμένες θεματικές ενότητες με σκοπό την αλληλεπίδραση μεταξύ ερωτευμένου και ερευνητή (Robson 2002).

Στην παρούσα μελέτη, συνολικά πραγματοποιήθηκαν τέσσερις συνεντεύξεις. Στις τρεις από τις τέσσερις συνεντεύξεις συμμετείχαν ατομικά ένας συμμετέχοντας. Σε μία συνέντευξη συμμετείχαν ταυτόχρονα δύο συμμετέχοντες οι οποίοι συντονίζουν το ίδιο πρόγραμμα από κοινού. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μέσω της πλατφόρμας Zoom και διήρκεσαν κατά μέσο όρο 40 λεπτά. Η συζήτηση κινήθηκε γύρω από τρία κεντρικά θέματα τα οποία μπορούν να βρεθούν στο παράρτημα ως οδηγός συνέντευξης. Για την μετατροπή του προφορικού λόγου σε γραπτό κείμενο, πραγματοποιήθηκε απομαγνητοφώνηση και η προετοιμασία του υλικού για ανάλυση.

3.3 Προφίλ δείγματος

Παρακάτω, παρουσιάζονται γενικές πληροφορίες σχετικά με τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις οι οποίοι θα αναφέρονται στο παρακάτω κείμενο είτε ως “συμμετέχοντες” είτε με τα αρχικά των ονοματεπωνύμων τους. Οι πληροφορίες που παρουσιάζονται παρακάτω προέκυψαν από διερεύνηση των επίσημων ιστοσελίδων των μουσικών προγραμμάτων καθώς και από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων, όπως προέκυψαν από την απάντησή τους στην ερώτηση “*πες λίγα λόγια για εσένα και το έργο σου*”.

Η **Θ.Ρ.** είναι μουσικός, πιανίστα, θεωρητικός, μαέστρος, μουσικοπαιδαγωγός. Από το 2014 συντονίζει την μικτή χορωδία στην οποία συμμετέχουν άτομα τρίτης και τέταρτης ηλικίας σε περιοχή της Αττικής. Εκτός αυτού, συντονίζει μια τετράφωνη χορωδία ενηλίκων, διδάσκει μουσικοκινητική Orff και τραγούδι. Επίσης, διδάσκει θεωρητικά της μουσικής, και προετοιμάζει παιδιά για τις εισαγωγικές εξετάσεις σε μουσικά σχολεία και για πανεπιστημιακά μουσικά τμήματα. Η συνέντευξη κινήθηκε γύρω από τη δραστηριοποίηση πριν από την έξαρση του Covid-19, κατά τη διάρκειά του, και μετέπειτα, της μικτής χορωδίας ατόμων τρίτης και τέταρτης ηλικίας στην οποία θα αναγερόμαστε παρακάτω ως “Πρόγραμμα 1”. Για το Πρόγραμμα 1, η Θ.Ρ. αναφέρει τις παρακάτω λεπτομέρειες. Ο μέσος όρος ηλικίας των χορωδών την εποχή προ covid ήταν 75-80 χρονών. Τα τελευταία χρόνια ο μέσος όρος μικραίνει, τώρα βρίσκεται γύρω από τα 72. Οι δια ζώσης πρόβες διαρκούν δύο ώρες, μία φορά την εβδομάδα και σε περιόδους συναυλιών προστίθεται δεύτερη δίωρη πρόβα την εβδομάδα. Το 2014, το Πρόγραμμα 1 ξεκίνησε αριθμώντας δεκαεννέα περίπου μέλη τα οποία μέσα στους επόμενους έξι μήνες διπλασιάστηκαν και μέσα στην επόμενη χρονιά έφτασαν τα σαράντα. Έκτοτε, η χορωδία συνεχίζει να αυξάνεται κατά αριθμό μελών, φτάνοντας να αριθμεί σήμερα τα πενήνταεφτά εγγεγραμμένα μέλη με σταθερή παρουσία και κάθε πρόβα να απαρτίζεται από σαρανταπέντε περίπου μέλη.

Η **T.P.** είναι μουσικός, και μουσικοπαιδαγωγός. Ταυτόχρονα εκπονεί τη διδακτορική της διατριβή στον κλάδο της κοινοτικής μουσικής και πιο συγκεκριμένα ασχολείται με ηλικιωμένους. Ως προς τον τομέα της μουσικής εκπαίδευσης, ασχολείται με βρέφη νήπια και παιδιά προσχολικής ηλικίας. Η T.P. εργάζεται συστηματικά από το 2014 σε πρόγραμμα μουσικής ανάπτυξης βρεφών και νηπίων το οποίο αφορά στη μουσική διδασκαλία αυτών, συντονίζοντας τρία περίπου τμήματα, πέντε ημέρες την εβδομάδα. Στο εν λόγω ομαδικό μουσικό πρόγραμμα θα αναφερόμαστε ως *“Πρόγραμμα 2”*. Η συνέντευξη εστίασε στο Πρόγραμμα 2 και στο τί συνέβη κατά την διάρκεια των ετών 2020-2022. Αναφορικά με η T.P. μας ενημερώνει ότι το Πρόγραμμα 2 δέχεται παιδιά από την ηλικία τεσσάρων μηνών μέχρι και τεσσάρων χρονών. Κάθε σχολικό έτος αποτελείται από έναν χειμερινό και έναν εαρινό κύκλο των 12 συναντήσεων, συμπεριλαμβανομένων δύο που απευθύνονται μόνο σε γονείς. Καθώς και έναν μικρότερο θερινό. Τα τμήματα, οργανώνονται με βάση την χρονολογική ηλικία και τη μουσική ετοιμότητα των παιδιών. Το κάθε τμήμα αποτελείται από 11 ζεύγη παιδιού - γονέα και πραγματοποιεί μία μουσική συνάντηση, διάρκειας σαρανταπέντε λεπτών, μία φορά την εβδομάδα. Προτού ξεσπάσει η έξαρση του Covid-19 λειτουργούσε έχοντας είκοσι περίπου τμήματα σε εβδομαδιαία βάση. Με τον ερχομό της πανδημίας, ο αριθμός των δηλώσεων συμμετοχής περιορίστηκε αρκετά, πριν ακόμα ξεκινήσουν οι διαδικτυακές συναντήσεις. Σε συνθήκες κατά τη διάρκεια εποχής Covid-19, γίνεται η μετατροπή και το πρόγραμμα προσφέρεται με την μορφή εξ αποστάσεως συναντήσεων και συνεχίζοντας μέχρι και το τέλος της σχολικής χρονιάς του 2020-2021. Σε αυτήν την περίοδο ο αριθμός των ατόμων ανά τμήμα αλλάζει στα έξι, με έναν διδάσκοντα. Τη χρονιά 2021-2022 το πρόγραμμα επιστρέφει σε δια ζώσης συναντήσεις κρατώντας ένα τμήμα των 10 συμμετεχόντων, με εξ αποστάσεως μουσικές συναντήσεις για όσους το επιθυμούσαν. Στην περίοδο που διανύουμε (2022-2023), ο αριθμός κινείται γύρω από τα οκτώ ζεύγη με την επιστροφή σε συνθήκες είτε ενός δασκάλου, είτε ενός δασκάλου μαζί με βοηθό.

Ο **N.Θ.** από το 2011, είναι μέλος του Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού (Ε.Ε.Π.) στο γνωστικό αντικείμενο Διδασκαλία της Μουσικής, σε Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα στην

περιοχή της Μακεδονίας. Το 2014 αναλαμβάνει την επιμέλεια και τον συντονισμό μουσικών παραστάσεων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά και ενήλικες, με τη μουσικοπαιδαγωγική ομάδα στην οποία θα αναφερόμαστε ως *“Πρόγραμμα 3”*. Από το 2017 μέχρι σήμερα, το Πρόγραμμα 3 συντονίζουν από κοινού με τον **Π.Α.**, ο οποίος από το Νοέμβριο του 2017, είναι μέλος Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού (Ε.Ε.Π.) στο γνωστικό αντικείμενο Μουσική Παιδαγωγική, σε Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα της Μακεδονίας. Στη συνέντευξη μίλησαν από κοινού για τη δραστηριοποίηση της ομάδας κατά τις περιόδους προ Covid-19, κατά τη διάρκεια του, και μετά. Στο Πρόγραμμα 3 συμμετέχουν εθελοντικά, πέραν των φοιτητικών τους υποχρεώσεων φοιτητές και φοιτήτριες των τμημάτων των Πανεπιστημίων. Η ομάδα πραγματοποιεί εβδομαδιαίες πρόβες, σε ωράριο εκτός του επίσημου της σχολής, τις ενισχύει με συμπληρωματικές συναντήσεις όταν πλησιάζει κάποια παράσταση. Επιπροσθέτως, σποραδικά μέσα στη σχολική χρονιά, η ομάδα πραγματοποιεί τρεις συναντήσεις οργανωτικού και απολογιστικού χαρακτήρα. Το Πρόγραμμα 3 ξεκίνησε το 2014 έχοντας 8 συμμετέχοντες οι οποίοι αυξήθηκαν σημαντικά μέσα στα επόμενα χρόνια με το απόγειο της ομάδας σε αριθμό συμμετεχόντων αλλά και δράσεων να είναι το 2019 με 27 μέλη και 11 δράσεις. Κατα προσέγγιση, στο Πρόγραμμα 3 έχουν συμμετάσχει συνολικά περίπου 100 φοιτητές-ριες. Σήμερα, η ομάδα αριθμεί 20 περίπου μέλη.

Η **Α.Τ.** είναι μονωδός, πιανίστα, μουσικολόγος, και μουσικοπαιδαγωγός. Από το 2010 εργάζεται ως μαέστρος φωνητικών συνόλων ενηλίκων. Παράλληλα πραγματοποιεί τη διδακτορική της διατριβή με το ερευνητικό της ενδιαφέρον να κινείται γύρω από καινοτόμες διδακτικές πρακτικές που στοχεύουν στη φωνητική ανάπτυξη και την ψυχική ευζωία ερασιτεχνών χορωδών. Στη συνέντευξη δόθηκαν πληροφορίες για δύο από τα χορωδιακά σύνολα που συντονίζει και την δράση τους πριν, κατά τη διάρκεια και μετ’ έπειτα της την έξαρσης του Covid-19 στα οποία θα γίνεται αναφορά ως *“Προγράμματα 4 και 5”*. Η Τ.Α. αναφέρθηκε σε δύο διαφορετικά χορωδιακά σύνολα. Στο ένα χορωδιακό σύνολο συμμετέχουν γυναίκες ανάμεσα στις ηλικίες 30 και 60, πολύ ενέργειες και δραστήριες στη

ζωή, όπως αναφέρει η συμμετέχουσα. Το δεύτερο πρόκειται για μία μικτή χορωδία ατόμων μεγαλύτερων σε ηλικία.

Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 3.1) συγκεντρώνονται οι αριθμοί των μελών των ομαδικών προγραμμάτων πριν από την πανδημία (2019), κατά τη διάρκεια εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων (2020-2021) και κατά τη μετέπειτα χρονική περίοδο (2022). Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι αριθμοί αποτελούν μια κατα προσέγγιση απεικόνιση της συμμετοχής, όπως την ανακαλούν οι συμμετέχοντες των συνεντεύξεων, για το κάθε πρόγραμμα.

Πίνακας 3.1: Κατά προσέγγιση συμμετοχή στα Προγράμματα ομαδικής μουσικής πράξης πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την πανδημία του Covid-19,

	Πριν την πανδημία του Covid-19	Κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19	Μετά την πανδημία του Covid-19
Πρόγραμμα 1	57	25	40
Πρόγραμμα 2	180	80	90 δια ζώσης
			10 εξ αποστάσεως
Πρόγραμμα 3	27	27	20
Πρόγραμμα 4	<i>Ο αριθμός συμμετεχουσών και στις τρεις φάσεις παρέμεινε κατά προσέγγιση σταθερός</i>		
Πρόγραμμα 5	40	15	30

Σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα, παρατηρείται σημαντική μείωση του αριθμού των μελών στα προγράμματα τρίτης και τέταρτης ηλικίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19. Ωστόσο, στην μετέπειτα εποχή της πανδημίας ο αριθμός αυξάνεται πλησιάζοντας την αρχική συμμετοχή προ Covid-19. Μεγάλη μείωση των συμμετεχόντων συνέβη και στο Πρόγραμμα 2, ενώ στην μετέπειτα περίοδο ο αριθμός αυτός αυξάνεται σε μικρό βαθμό. Για

τα Προγράμματα 3 και 4, ο αριθμός των μελών και στις τρεις φάσεις παρέμεινε κατά προσέγγιση σταθερός.

3.4 Ανάλυση Δεδομένων: Θεματική Ανάλυση

Για την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας πραγματοποιήθηκε θεματική ανάλυση. Η θεματική ανάλυση αποσκοπεί στην μεθοδευμένη αναγνώριση και οργάνωση νοηματικών μοτίβων ανάμεσα σε ένα σύνολο δεδομένων. Ο ερευνητής δύναται να ανιχνεύσει πολυάριθμα μοτίβα νοήματος ανάμεσα στα δεδομένα του. Ωστόσο, επικεντρώνεται σε εκείνα που είναι καταλληλότερα για την απάντηση των ερευνητικών του ερωτημάτων. Κατά τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης ο ερευνητής καλείται να εκπονήσει έναν ενεργητικό και δημιουργικό ρόλο. Δεν ανακαλύπτει τα θέματα παρά τα αναγνωρίζει, τα οργανώνει και συγκροτεί (Τσιώλης, 20018). Στην παρούσα μελέτη, για την θεματική ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τις 4 συνεντεύξεις ακολουθήθηκε η εξής διαδικασία των ακόλουθων πέντε βημάτων:

1. Απομαγνητοφώνηση. Μετατροπή των ηχογραφημένων δεδομένων σε γραπτό κείμενο.
2. Μετά από προσεκτική ανάγνωση του κειμένου, εντοπισμός και οργάνωση των αποσπασμάτων κατά αντιστοιχία στα ερευνητικά ερωτήματα
3. Κωδικοποίηση. Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία η ερευνήτρια απέδωσε εννοιολογικούς προσδιορισμούς στα δεδομένα.
4. Μετάβαση από τους γενικούς κώδικες στα θέματα. Τα θέματα είναι ευρύτερες αυτόνομες έννοιες οι οποίες μπορούν να σταθούν ως γενικότερες κατηγορίες απαντήσεων στα ερευνητικά ερωτήματα.
5. Έκθεση των ευρημάτων. Κατά τη διαδικασία παρουσίασης των αποτελεσμάτων παρατίθενται τα θέματα και στη συνέχεια τα υποθέματα μαζί με τα υποστηρικτικά αποσπάσματα από τα κείμενα των συνεντεύξεων.

Πίνακας 3.4: Θέματα και υποθέματα, μετά από τη θεματική ανάλυση των δεδομένων

ΘΕΜΑΤΑ	ΥΠΟΘΕΜΑΤΑ
Φιλοσοφία, αξίες και στόχοι των προγραμμάτων	Στόχοι προγραμμάτων
	Φιλοσοφία και αξίες προγραμμάτων
	Αλληλεξάρτηση φιλοσοφίας με στόχους προγραμμάτων
Καλές πρακτικές που χρησιμοποίησαν οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως συναντήσεων	Σύγχρονη εξ αποστάσεως διαδικτυακή μουσική πράξη
	Διατήρηση της πρότερης ατμόσφαιρας και του φιλικού κλίματος
	Εξασφάλιση της εμπιστοσύνης και της συμμετοχής
	Εργασία σε μικρές ομάδες και/ή εξατομίκευση
	Χρήση πλατφορμών με την μορφή ασύγχρονης διδασκαλίας
	Δημιουργία και χρήση ηχογραφημένου υλικού
Προσωπικά οφέλη των συμμετεχόντων και των μελών των Προγραμμάτων από την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη	Κίνητρα συμμετεχόντων
	Τεχνολογικός γραμματισμός
	Κοινωνικά οφέλη
	Ψυχολογικά οφέλη
Προεκτάσεις της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης	Σκέψεις συμμετεχόντων

Στον παραπάνω πίνακα (Πίνακας 3.2) παρουσιάζονται τα θέματα όπως προέκυψαν από την θεματική ανάλυση των δεδομένων. Ένα θέμα είναι η φιλοσοφία, αξίες και στόχοι των

προγραμμάτων. Τα υποθέματά του είναι οι στόχοι των προγραμμάτων, η φιλοσοφία και οι αξίες που τα διέπουν και η σύνδεση μεταξύ φιλοσοφίας και αξιών με την επίτευξη των αποτελεσμάτων και των στόχων του κάθε προγράμματος. Επόμενο θέμα είναι οι καλές πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως συναντήσεων. Σε αυτήν την ευρεία ομπρέλα ανήκουν τα παρακάτω θέματα: σύγχρονη εξ αποστάσεως διαδικτυακή μουσική πράξη, διατήρηση της πρότερης ατμόσφαιρας και του φιλικού κλίματος, εξασφάλιση της εμπιστοσύνης και της συμμετοχής, εργασία σε μικρές ομάδες και/ή εξατομίκευση, χρήση πλατφορμών με την μορφή ασύγχρονης διδασκαλίας, δημιουργία και χρήση ηχογραφημένου υλικού. Ένα ακόμα θέμα που προέκυψε είναι τα πιθανά οφέλη της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης, τα οποία χωρίζονται σε τέσσερα υποθέματα. Κίνητρα των συμμετεχόντων, τεχνολογικός γραμματισμός, κοινωνικά και ψυχολογικά οφέλη. Τελευταίο θέμα είναι οι προεκτάσεις της εξ αποστάσεως μουσικής πράξης, όπως προκύπτει από τις σκέψεις των συμμετεχόντων.

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάστηκαν η μεθοδολογία και η μέθοδος που ακολουθήθηκαν για την προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων. Ακόμα, παρουσιάστηκε το προφίλ του δείγματος και έγινε αναφορά των θεμάτων και των υποθεμάτων όπως προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση.

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Στο παρακάτω κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων από τις συνεντεύξεις. Ο τρόπος που παρουσιάζονται είναι θεματικά. Αρχικά, παρουσιάζεται η φιλοσοφία, οι αξίες και οι στόχοι των προγραμμάτων. Στη συνέχεια, στην φροντίδα των διαπροσωπικών σχέσεων και στην προάσπιση των αξιών της ομαδικότητας και της ισότιμης πρόσβασης στη συμμετοχή για όλα τα μέλη. Τέλος, αναδεικνύεται η αλληλεξάρτηση μεταξύ των αξιών της ομαδικότητας και φροντίδας των διαπροσωπικών σχέσεων με την επίτευξη μουσικών και μη αποτελεσμάτων.

4.1. Φιλοσοφία, αξίες και στόχοι των Προγραμμάτων

Οι στόχοι των προγραμμάτων ποικίλουν ως προς το περιεχόμενό τους. Άλλοτε είναι μουσικοί, όπως η ανάπτυξη του μουσικού ταλέντου, η προετοιμασία για κάποια συναυλία, ή η φωνητική ανάπτυξη και άλλοτε μη μουσικοί, όπως η ψυχική ευεξία και η κοινωνικοποίηση. Ξεκάθαρα μουσικός είναι ο στόχος του Προγράμματος 2. Σύμφωνα με τη Τ.Ρ. το πρόγραμμα επικεντρώνεται στην η ανάπτυξη του μουσικού δυναμικού των βρεφών και των νηπίων.

“Το κεντρικό πρόγραμμα, στοχεύει ξεκάθαρα στην μουσική εκπαίδευση των παιδιών και ουσιαστικά ο πρωταρχικός και μεγαλύτερος στόχος είναι να καταφέρουν να αναπτύξουν μια φυσική σχέση με τη μουσική, όπως να μιλούν. Να μπορούν να εκφράζονται μέσω της μουσικής με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως ακριβώς χρησιμοποιούν και την μητρική τους γλώσσα (...). Είμαστε ξεκάθαρα προσανατολισμένοι στο πως θα καθοδηγήσουμε τα παιδιά στοχευμένα και μεθοδικά να μπορέσουν να εξελιχθούν, να εξελίξουν ουσιαστικά και να αναπτύξουν το μουσικό δυναμικό τους στο έπακρο”.

Καλλιτεχνικός είναι και ο κεντρικός στόχος του Προγράμματος 3. Όπως αναφέρουν οι Θ.Ν και Α.Π., το πρόγραμμα αποσκοπεί στη η δημιουργική καλλιτεχνική έκφραση, δια μέσω της μουσικής πράξης και των δραστηριοτήτων εμπύχωσης. Η ομάδα αριθμεί πλήθος παραγωγής και παρουσίασης δράσεων και εκδηλώσεων που απευθύνονται σε κοινό ποικίλων ηλικιών, εντός και εκτός της πανεπιστημιακής κοινότητας. Αφορμή για τις πρόβες και τη συσπείρωση της ομάδας, αποτελεί η προετοιμασία της εκάστοτε εκδήλωσης. Οι Θ.Ν. και Α.Π. δημιουργούν ευκαιρίες για τα μέλη, εξοικείωσης με τον χώρο του θεάτρου, του χορού, της σκηνογραφίας και της σκηνοθεσίας.

“Προσπαθούμε να εμφυσήσουμε στα παιδιά (στους φοιτητές) αυτόν τον μουσικοπαιδαγωγικό χαρακτήρα. Πρώτα με εφαρμογές τύπου Orff, δηλαδή εμπλουτίζουμε την ορχήστρα με ξυλόφωνα μεταλλόφωνα και μικρά κρουστά, κάνουμε εμείς αλλά και οι φοιτητές ενορχηστρώσεις ανάλογες”.

Κατα την διάρκεια της πανδημίας η ομάδα συνέχισε να δίνει το παρόν σε διάφορες διαδικτυακές εκδηλώσεις των τμημάτων του Πανεπιστημίου, παίζοντας μουσική εξ αποστάσεως. Ένας ακόμα κοινός στόχος γύρω από τον οποίον συνδέθηκαν τα μέλη ήταν η προετοιμασία βίντεο. Τη πρώτη χρονιά δημιούργησαν ένα βίντεο διασκευάζοντας ένα γνωστό Ελληνικό τραγούδι και τη δεύτερη χρονιά, σε συνεργασία με την ομάδα περιβάλλοντος της σχολής, δημιούργησαν ένα βίντεο με τραγούδι, αυθεντικής, δικής τους μουσικής και στίχων. Τέλος, λίγο πριν την λήξη των περιοριστικών μέτρων, η ομάδα ενώθηκε γύρω από έναν ακόμα κοινό στόχο, τη δημιουργία μιας συλλογής τραγουδιών και υλικού με θέμα το περιβάλλον.

Κατα παρόμοιο τρόπο κινητήριος δύναμη των χορωδιών της Τ.Α. είναι η φωνητική ανάπτυξη και η προετοιμασία για διάφορες εκδηλώσεις. Και οι δύο χορωδίες αριθμούν αρκετές παρουσίες σε χορωδιακά φεστιβάλ, συναυλίες και παραστάσεις και πραγματοποιούν δια ζώσης πρόβες για την προετοιμασία τους. Όπως παρουσιάστηκε και από Τ.Α., κατα την

περίοδο της πανδημίας, και οι δύο χορωδίες παρήγαγαν μουσικά βίντεο διασκευάζοντας τραγούδια. Ωστόσο, η συμμετέχουσα, μιλώντας για τον στόχο των χορωδιών, ξεχωρίζει την ψυχική ευεξία των μελών μέσω του χορωδιακού τραγουδιού. Χαρακτηριστικά αναφέρει

”Βασικοί στόχοι (...) ήταν ουσιαστικά η ψυχική τους ευεξία. Ή να το πω αλλιώς, η ψυχική τους και συναισθηματική τους αποφόρτιση. Έρχεσαι τεντωμένος από μία ημέρα και πρέπει να βρω και τους τρόπους για να σε αδειάσω από το αρνητικό συναίσθημα που μπορεί να κουβαλάς. Αλλά και να σε επαναφορτίσω θετικά, να γυρίσεις το βράδυ χαρούμενος στο σπίτι σου”.

Οι αξίες της ομαδικότητας, του σεβασμού και της αλληλεγγύης φαίνεται να τροφοδοτούν τα προγράμματα. Για τις χορωδίες, η Τ.Α. σημειώνει ότι η δημιουργία ενός ευχάριστου κλίματος όπου δημιουργούνται ευκαιρίες για την κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας. Σύμφωνα με τα λεγόμενά της Θ.Ρ., όταν ανέλαβε την χορωδία, ξεκίνησε από την καλλιέργεια ενός πνεύματος αλληλοστήριξης και ομαδικότητας. Με αυτόν τον τρόπο εξασφάλισε την ισότιμη πρόσβαση και συμμετοχή στις ενέργειες της χορωδίας για όλα τα μέλη. Στη συνέχεια να δημιούργησε εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων και τέλος αξιοποίησε αυτές τις συνθήκες για να στοχεύσει σε μουσικά αποτελέσματα. Αυτή η προσέγγιση φαίνεται να αναδεικνύει το αίσθημα του ανήκειν σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο με αποτέλεσμα να φέρνει σημαντική αριθμητική αύξηση των μελών. Συγκεκριμένα η Θ.Ρ. αναφέρει

“Καταρχήν να πω λίγο το πώς στήθηκε (...) Αντί να εργαστώ στο κομμάτι της φωνής και στο καθαρά της εργασίας μου, ασχολήθηκα τον πρώτο χρόνο μόνο, με τη λειτουργία της ομάδας. Αυτό σημαίνει ότι έκανα τον κόσμο να είναι χρήσιμος προς τους άλλους (...) έτσι ώστε να μπορούν να έρχονται με ηρεμία, χωρίς τα άγχη του πώς θα μετακινηθούν και ούτω καθεξής. Οπότε αυτό ήταν ένα πρώτο βήμα και άρχισε να γίνονται μικρά παρεάκια. Τα μικρά παρεάκια προσπάθησαν να τα οργανώσω έτσι

ώστε να συνεργάζονται και για τη δική μου δουλειά. Έτσι, δημιούργησα ομάδες μέσα στη χρονιά όπου αυτός που δεν ακούει να είναι δίπλα με κάποιον που ακούει πολύ καλά (...) Κάποιος θα φτιάξει τις παρτιτούρες, κάποιος θα μοιράσει τις παρτιτούρες, κάποιος θα πάρει το ντοσιέ των ανθρώπων που έχουν άνοια και θα το βάλει μέσα στην τσάντα τους ή θα το παίρνει αυτός μαζί και θα το ξαναφέρει. (...) Και έτσι άρχισαν να αυξάνονται τα μέλη, γιατί ένιωθαν ότι υπάρχει βοήθεια και υποστήριξη”.

Ως προς τη φιλοσοφία και τις αξίες της χορωδίας, η ομαδικότητα και η αλληλεγγύη, φαίνεται να βρίσκονται στον πυρήνα της χορωδίας και τροφοδοτούν κάθε ενέργεια. Με αφορμή την διαχείριση ανεπιθύμητων συμπεριφορών, η μουσικός συντονίστρια επικοινωνεί και τις καθιερώνει ως βασικές αξίες της ομάδας.

“Ένα άλλο θέμα που είχα να αντιμετωπίσω τότε ήταν το θέμα του υπέρμετρου ναρκισσισμού, το ότι όλοι θέλανε να κάνουν solo. Το οποίο αυτό λύθηκε στο ότι είμαστε όλοι μια φωνή και όπως αλληλοϋποστηρίζομαστε σε κάθε μας περίοδο που ζούμε, με όποια δυσκολία, είτε κινητική, είτε σε όποιο άλλο πλαίσιο. Έτσι υποστηρίζομαστε και στη φωνή. Άρα, είμαστε όλοι μία φωνή. Αυτοί λοιπόν που είχαν τον υπέρμετρο ναρκισσισμό του να τραγουδήσουν solo, φύγανε μέσα στη χρονιά, σταματήσανε. Αλλά ήρθαν δέκα καινούργιοι. Οπότε αυτό ήταν πολύ βοηθητικό, γιατί η ομάδα άρχισε να δημιουργείται με την ποιότητα των μελών που εγώ ήθελα να έχει η ομάδα. Σεβασμό, βοήθεια, υποστήριξη, νοιάξιμο, ο ένας να βοηθάει τον άλλον”.

Για τη δημιουργία μιας διαφορετικής μορφής σύνδεσης, αυτής των συνδέσεων μεταξύ των μελών της ομάδας με το κοινό μιλούν οι μουσικοί συντονιστές Θ.Ν. και Α.Π.

“Κυριότερο χαρακτηριστικό των δράσεων είναι η εμπειρία της εμπύχωσης, της αλληλεπίδρασης με το κοινό”.

Πριν ακόμα ξεκινήσει η εποχή της πανδημίας οι συμμετέχοντες αφιερώνουν χρόνο και ενέργεια για την εξασφάλιση της λειτουργίας της ομάδας και σημασία στην μοναδική συνεισφορά του κάθε μέλους. Ο Θ.Ν. επεξηγεί

”Χωρίς να είμαστε ψυχολόγοι, δίνουμε αρκετή ενέργεια για την ομαλή λειτουργία της ομάδας (...) θέλει αρκετή δουλειά όλοι αυτοί να ακουστούν, να αισθανθούν ότι έχουν χώρο, ότι έχουν ρόλο, ότι τους νοιαζόμαστε και ότι αναγνωρίζουμε την συνεισφορά τους”.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η δημιουργία του αισθήματος του ανήκειν για όλα τα μέλη της ομάδας, αποτελεί σημαντικό μέρος της φιλοσοφίας του συγκεκριμένου προγράμματος. Παρομοίως, Η κεντρική φιλοσοφία του Προγράμματος 2 στρέφεται γύρω από την ιδέα της δημιουργίας μέσα σε κάθε τμήμα, μιας μικρής κοινότητας η οποία αλληλεπιδρά μουσικά με φυσικό τρόπο υπό την καθοδήγηση του μουσικού συντονιστή. Πιο συγκεκριμένα η T.P. εκφράζει

“Ένα τυπικό μάθημα είναι σαν να είναι ένα μουσικό πανηγύρι, ένα μουσικό μάζεμα ανθρώπων. Αν σκεφτούμε, παλαιότερα το πώς στις γειτονιές στα χωριά μαζεύονταν, κάναν, τραγουδούσαν, παίζαν, όχι οι μουσικοί, άνθρωποι απλοί και αλληλεπιδρούσαν ομαδικά μέσω της μουσικής, είναι σαν κάτι τέτοιο να προσπαθούμε να κάνουμε και εμείς”.

Συνεχίζει μιλώντας για κοινωνική διάσταση της μουσικής και την σημασία της ομαδικότητας αναφέροντας χαρακτηριστικά

“το ομαδικό πλαίσιο προσφέρει τα μέγιστα οφέλη, ειδικά ως προς τους εξωμουσικούς παράγοντες (...). Τα παιδιά αγαπούν την αλληλεπίδραση με τα υπόλοιπα παιδιά. Γιατί

η ομαδική μουσική συνύπαρξη είναι στη φύση της μουσικής διαδικασίας. Η μουσική είναι μια κοινωνική διαδικασία εκ φύσεως”.

Τέλος, από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει η ανάγκη για εξασφάλιση των βασικών αξιών έτσι ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί οποιοδήποτε αποτέλεσμα και στόχος. Η Θ.Ρ. φωτίζει τη σημασία των διαπροσωπικών συνδέσεων και την άρρηκτη αλληλεξάρτηση αυτών με το μουσικό αποτέλεσμα

“Ο τρόπος με τον οποίο δουλεύω φέρει αποτέλεσμα στην ομάδα. Κυρίως συναισθηματικό αποτέλεσμα και στη σύσφιξη σχέσεων. Η ουσία στη μουσική και η ουσία στη ζωή, είναι το πόσο μπορώ να συνδεθώ με τον άνθρωπο. Η σύνδεση με τον άνθρωπο είναι που μου δημιουργεί καλό αποτέλεσμα και επάνω στη σκηνή”.

Για την επίτευξη των μουσικών στόχων και η Τ.Ρ. υπογραμμίζει την αλληλεξάρτηση αυτών με τους μη μουσικούς στόχους. Αναφερόμενη στην κοινωνικοποίηση και αλληλεπίδραση των παιδιών, στην εκμάθηση κανόνων και στην έκφρασή μέσω της μουσικής, τοποθετείται

“Οπότε, οι εξωμουσικοί στόχοι του προγράμματος είναι αυτοί που πολλές φορές βοηθούν να επιτύχουμε τους μουσικούς στόχους”.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, οι διαπροσωπικές σχέσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιτυχία ενός προγράμματος ομαδικής μουσικής πράξης. Οι σχέσεις αυτές συμβαίνουν μεταξύ των μελών, μεταξύ μελών και μουσικών δασκάλων, συντονιστών ή μαέστρων, καθώς και μεταξύ όλων αυτών με μέλη της κοινότητας. Οι συμμετέχοντες, επισημαίνουν την σημασία της φροντίδας των διαπροσωπικών σχέσεων συνολικά αλλά ιδιαίτερα και κατά την περίοδο της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης. Χρησιμοποίησαν ποικίλες δραστηριότητες και τεχνικές με σκοπό να προωθήσουν την επικοινωνία, την συνεργασία και να ενισχύσουν το αίσθημα εμπιστοσύνης και της αλληλοϋποστήριξης.

4.2. Καλές πρακτικές που χρησιμοποιήσαν οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια των εξ αποστάσεως συναντήσεων

Οι προκλήσεις της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης, όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις αφορούν σε τεχνικές δυσκολίες, στην έλλειψη εξοπλισμού, στην απώλεια της φυσικής παρουσίας, στις αυξημένες ανάγκες τεχνολογικού γραμματισμού και στη δυσκολία διατήρησης των κοινωνικών δεσμών. Στη παρούσα ενότητα της μελέτης παρουσιάζονται οι τεχνικές, οι μέθοδοι και οι πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν ή αναπτύχθηκαν από τους συμμετέχοντες προκειμένου να ξεπεράσουν τις δυσκολίες και να διατηρήσουν την επαφή με τα μέλη αλλά και με τις αξίες του προγράμματος συνεχίζοντας να παράγουν μουσικό έργο.

Η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε από όλους ήταν αυτή της σύγχρονης εξ αποστάσεως διαδικτυακής μουσικής πράξης. Η πλατφόρμα που χρησιμοποιήθηκε επί τω πλείστω ήταν αυτή του Zoom, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες για δύο λόγους. Αρχικά, λόγω της δυνατότητας υποστήριξης μεγάλου αριθμού μελών και κατα δεύτερον, λόγω της προηγούμενης εξοικείωσης τους με τη χρήση της. Η τακτικότητα και η διάρκεια των συναντήσεων κάθε προγράμματος διέφερε. Πιο συγκεκριμένα οι Θ.Ν. και Α.Π. αναφέρουν ότι η ομάδα βρισκόταν και συνδεόταν διαδικτυακά, περίπου κάθε 15 ημέρες, ενώ η Τ.Ρ. πραγματοποιούσε σταθερά σαρανταπεντάλεπτη εβδομαδιαία συνάντηση με κάθε τμήμα. Η Α.Τ. αναφέρει ότι πραγματοποιούσε εβδομαδιαία διαδικτυακή πρόβα με τις περισσότερες πρόβες να χωρίζονται σε περισσότερες, μικρότερης διάρκειας για κάθε φωνητική υποομάδα

“Ξεκινάγαμε να κάνουμε την διδασκαλία του κομματιού φωνή φωνή. Δεν έβαζα όλες τις φωνές μέσα. Δηλαδή, τάδε ώρα είχαμε με την soprano, τάδε ώρα με την alto, τάδε ώρα είχαμε με την soprano 2”.

Τέλος, η Θ.Ρ. εξηγεί ότι παρότι οι πρώτες ομαδικές εξ αποστάσεως πρόβες ήταν εβδομαδιαίες με διάρκεια δύο ωρών, σε σύντομο χρονικό διάστημα αντιλήφθηκε ότι αυτή η συνθήκη δεν ήταν αποδοτική και χώρισε την εβδομαδιαία πρόβα σε δύο μικρότερες ανα εβδομάδα, διάρκειας μίας ώρας και ενός τετάρτου κατά προσέγγιση.

Κυριότερη τεχνική δυσκολία που ανέφεραν οι συμμετέχοντες ότι αντιμετώπισαν κατά την εξ αποστάσεως σύγχρονη μουσική πράξη είναι αυτή της καθυστέρησης του ήχου. Η Τ.Ρ. αναφέρει

“(…) η αλληλεπίδραση και δεν μπορούσε να υπάρχει ούτε μουσικά προφανώς διότι το Zoom δεν δίνει τη δυνατότητα να παίζουμε ταυτόχρονα, ούτε να τραγουδάμε ταυτόχρονα γιατί υπάρχουν τα ζητήματα της καθυστέρησης. Οπότε αυτό κάπως έπρεπε να λυθεί και λύθηκε με το ότι υπήρχαν τα μικρόφωνα τα οποία ήταν κλειστά καθόλη τη διάρκεια των ομαδικών δραστηριοτήτων, όταν τραγουδάμε ταυτόχρονα όλοι μαζί ή και παίζουμε”.

Αναγνωρίζοντας τη σημασία της εμπειρίας του ταυτόχρονου τραγουδιού η Τ.Α. αναφέρεται σε μια τεχνική που εντόπισε, παρότι δεν χρειάστηκε να τη χρησιμοποιήσει

“Στην Αμερική κάποιος είχε βρεί ένα, ουσιαστικά σαν μετασχηματιστή που είχε στον υπολογιστή του και με ειδικά ακουστικά που είχαν οι χορωδοί στο αυτί τους, μπορούσαν να τραγουδάνε ταυτόχρονα και να φτάνει ο ήχος στο αυτί του κάθε χορωδού ενιαία, δεν είναι κάτι το πολύ φοβερό από ότι κατάλαβα να γίνει αλλά θέλει ουσιαστικά να φτιάξεις μια πατέντα”.

Για την διατήρηση των δομικών χαρακτηριστικών των μουσικών τους συναντήσεων κατά τις διαδικτυακές τους συναντήσεις, οι συμμετέχοντες προέβησαν στην χρήση διαφόρων τεχνικών, εργαλείων και στην ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών. Μία σημαντική πρόκληση που

κλήθηκαν να ξεπεράσουν, ήταν η προσομοίωση της εμπειρίας και του βιώματος της ομαδικής συνύπαρξης και συνεργατικής μουσικής δημιουργίας. Όπως αναφέρουν οι ίδιοι, έγινε συστηματική προσπάθεια για αναβίωση της πρότερης ατμόσφαιρας και διατήρησης του φιλικού κλίματος. Πιο συγκεκριμένα η T.P. αναφέρει

“Ενιωσα ότι δεν άλλαξε τίποτα στον τρόπο με τον οποίο εγώ έκανα την διαδικασία (...) ακόμα και ατάκες που έλεγα, που στοχευμένα της έλεγα, γιατί ήθελα να δημιουργήσω αυτήν την ατμόσφαιρα (...) το κόλλα πέντε το έκανα από την οθόνη. Κανονικά δεν ήθελα να με περιορίζει το γεγονός ότι ήμασταν διαδικτυακά. Ήθελα να νιώθουν ότι είμαι ακριβώς η ίδια, και το μόνο που μας λείπει είναι η αλληλεπίδραση από κοντά. Αλλά η ατμόσφαιρα που υπήρχε ήθελα να είναι ακριβώς η ίδια και προσπαθούσα να το κάνω κάπως έτσι”.

Ακόμα, μαρτυρίες γονέων υποστηρίζουν το παραπάνω επιχείρημα, οι οποίες συλλέχθηκαν από τις συναντήσεις που πραγματοποίησε μόνο για τους γονείς

“και μέσα από τις συναντήσεις γονέων, οι υπόλοιποι γονείς ανέφεραν το ότι το ύφος ήταν το ίδιο, οι στόχοι, η μεθοδολογία ήταν ίδια”.

Ακόμα, για την ενίσχυση του ζωντανού μοντέλου προς μίμηση κατά την διάρκεια των διαδικτυακών συναντήσεων, η T.P. χρησιμοποίησε σε εντονότερο βαθμό στοιχεία εμπύχωσης, όπως για παράδειγμα η αντικατάσταση της βλεμματικής επικοινωνίας με την χρήση τραγουδιστού λόγου. Κυρίως, με σκοπό να μεταφέρει την αίσθηση που ήθελε να αναπαράγει και να μεταδώσει στους συνοδούς γονείς. Συγκεκριμένα αναφέρει

“(...) αυτό ήταν πολύ σημαντικό να τονιστεί, ότι δεν κάθεται απλά να παρακολουθήσεις αυτό που συμβαίνει, συμμετέχεις και συμμετέχεις με πολύ περισσότερο πάθος από ότι θα έκανες στο δια ζώσης, όπου επίσης οι γονείς χορεύουν, τραγουδάνε, παίζουν στα

μουσικά όργανα, θα κάνεις το ίδιο πράγμα με πολύ μεγαλύτερο πάθος εδώ πέρα. Γιατί είσαι το ζωντανό ακουστικό παράδειγμα για το παιδί (...). Οπότε ένιωσα ότι έβγαλα σε πολύ μεγάλο βαθμό μπροστά την εμπύχωση. Γιατί και γονείς και παιδιά θέλανε εμπύχωση. Έγινε σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό ο εμπυχωτής τους (...). Και με τα λόγια που χρησιμοποιούσα, η αλήθεια είναι ότι στο δια ζώσης έλεγα πολλές φορές κάτι και με το βλέμμα ή και με τη στάση του σώματός μου, εδώ δεν μπορούσα να το έχω αυτό. Ο λόγος ήταν προσαρμοσμένος μέσα στη διαδικασία. Μουσικά προσαρμοσμένος. Και είχε να εξυπηρετήσει έναν σκοπό, που ήταν η εμπύχωση του απέναντι. Οπότε ναι, λίγο παραπάνω λόγο, αλλά όχι με την έννοια του όπως μιλάμε εμείς τώρα, μιλάμε με μουσική απαγγελία περισσότερο, ναι υπήρχε. Αλλά ήταν επιβεβλημένο γιατί έπρεπε να αντικατασταθεί η βλεμματική επαφή.”

Επίσης, η Θ.Ρ. αναφέρει ότι στη φάση της προετοιμασίας για τραγούδι, ανάμεσα σε σωματικές και φωνητικές ασκήσεις χρησιμοποίησε τη μέθοδο του οραματισμού προκειμένου να δημιουργήσει την αίσθηση της συνύπαρξης και του ταυτόχρονου τραγουδιού. Επιπροσθέτως, για τη διατήρηση της φιλικής ατμόσφαιρας η Θ.Ρ. εγκαθιδρύει την έναρξη της διαδικτυακής πρόβας με άτυπη συζήτηση μεταξύ των μελών. Επιτυγχάνοντας με αυτό τον τρόπο έναν διπτό στόχο, την προώθηση της αλληλεπίδρασης αλλά και την εξοικείωση των ηλικιωμένων με την χρήση του μικροφώνου.

Μία ακόμα συνθήκη με την οποία ήρθαν αντιμέτωποι οι συμμετέχοντες, είναι αυτή της ανησυχίας των μελών για το άγνωστο και η αντίσταση στο νέο. Για την ομαλή μετάβαση και προετοιμασία τους για τις εξ αποστάσεως συναντήσεις, οι συμμετέχοντες χρησιμοποίησαν ποικίλες τεχνικές για την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης και της συμμετοχής. Η Θ.Ρ. περιγράφει ότι χρειάστηκε να αφιερώσει πολύ χρόνο και ενέργεια. Δείχνοντας η ίδια, μεγάλη θέληση και έντονη διάθεση υποστήριξης, σε βάθος χρόνου περίπου δύο μηνών, αναφέρει ότι παρέσυρε με την συμπεριφορά της, και εκπαίδευσε ολοένα και περισσότερα από τα παλαιότερα μέλη στις εξ αποστάσεως συναντήσεις.

“Προφανώς, αυτό τους κινητοποίησε πολύ. Το ότι εγώ ήθελα πολύ να το κάνω αυτό και αγόρασαν ένα tablet και με υποστήριξη λίγο γειτόνων, λίγο παιδιών, λίγο φίλων και τα λοιπά. Ας πούμε ένας κύριος που δυσκολευόταν πολύ, ο οποίος είναι μόνος του, πήρε μία γειτόνισσα, μία νέα κοπέλα και της είπε. Με πήρε τηλέφωνο και μου είπε να δώσουμε ραντεβού στις 6:00 θα είναι και η γειτόνισσα, να είστε εσείς από το σπίτι σας, εμείς εδώ και να μου εξηγεί βήμα βήμα αλλά να είστε και εσείς για να ξέρω τι θα βλέπω στην οθόνη. Του λέω ναι. Οπότε έτσι και έγινε”.

Για την προετοιμασία των μελών, η Θ.Ρ. χρειάστηκε να προσαρμοστεί στις ατομικές ανάγκες, να γνωρίσει και να λάβει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της καθημερινότητας του κάθε μέλους ξεχωριστά. Αναφορικά με την αποτελεσματικότητα της επιμονής και της ευελιξίας που έδειξε η ίδια σε σχέση με την αύξηση του αριθμού των συμμετεχόντων αναφέρει

“Ήμουν κάθε ώρα με ραντεβού και τα 15-16 άτομα άρχισαν να αυξάνονται για το λόγο ότι τους έλεγα, πείτε μου αν θα έρθω σπίτι, αν θα σας φέρω laptop, αν θέλετε να πάτε στο σπίτι της κυρίας Κ., να φοράτε διπλή μάσκα και να συνδεθείτε και οι δύο από έναν υπολογιστή, το κάναν και αυτό. Οπότε έτσι άρχισε αυτό να λειτουργεί και να αυξάνεται”.

Για τη μεταβίβαση στις εξ αποστάσεως συναντήσεις, σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι συναντήσεις προετοιμασίας. Η Τ.Ρ. αναφέρει ότι πραγματοποιήθηκε μία συνάντηση μόνο για τους γονείς του κάθε τμήματος, όπου επεξηγήθηκε το θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της μετάβασης, επισημάνθηκαν διαδικασίες και τεχνολογικές προσαρμογές, έγινε υπενθύμιση των μεθοδολογικών εργαλείων και των στόχων του προγράμματος, ενώ παράλληλα απαντήθηκαν οι πρώτες απορίες

“Αυτό όμως που ξέραμε σίγουρα ήταν ότι θα έπρεπε να μιλήσουμε σίγουρα πρώτα με τους γονείς για το πως θα λειτουργούσε η διαδικτυακή διδασκαλία (...) ήταν απαραίτητο και για τους γονείς να ακούσουν σε θεωρητικό επίπεδο, το πώς θα λειτουργούσε και ήταν από τις πιο ορθές αποφάσεις που πήραμε γιατί πρώτα εμείς βάλαμε σε μια σειρά το θεωρητικό υπόβαθρο σε μια σειρά και προετοιμάσαμε τους γονείς πάρα πολύ κατάλληλα. Δηλαδή ακόμα και από το πιο απλό, από πού θα συνδεθούμε. Έπρεπε να τους πούμε ότι θα συνδεθείτε από laptop και όχι από κινητό για να μπορεί το παιδί και εσείς να μας βλέπετε, ότι θα πρέπει να συνδεθείτε σε ένα ήσυχο μέρος για να μην υπάρχουν άλλες διασπάσεις μέσα στο σπίτι, ότι τους προτείναμε να ακολουθήσουν την ρουτίνα του μαθήματος. Πώς ερχόσασταν 5 λεπτά νωρίτερα, θα συνδέεστε πέντε λεπτά νωρίτερα. Ότι μπορείτε να το ντύσετε το παιδί, να το χτενίσετε, όλες τις οδηγίες του μαθήματος, όπως τις ακολουθούσατε στο διαζώσης. Δηλαδή, δεν τρώμε κατά τη διάρκεια του μαθήματος, δεν πίνουμε, φροντίζουμε να έχουμε πάει τουαλέτα πριν ξεκινήσει το μάθημα. Δεν μιλάμε κατά τη διάρκεια του μαθήματος, διότι εδώ να πω ότι σαρανταπέντε λεπτά χρησιμοποιούμε μόνο μουσική και τραγούδι και όχι λεκτική επικοινωνία”.

Ένα άλλο υποθέμα που αναδείχθηκε μέσα από τις συζητήσεις είναι η εργασία σε μικρότερες ομάδες, όπως αναφέρει ο Θ.Ν.

“Συμμετείχαμε στις εκδηλώσεις των τμημάτων μας με λίγα άτομα, δεν μπορούσε παραπάνω να συγχρονιστεί το Zoom”.

Ή ακόμα και η εξατομικευμένα. Η Τ.Α. λέει

“Δουλέψαμε πολύ και σε ατομικό επίπεδο και αυτό πήγε την ομάδα μπροστά. Ήταν πολύ σημαντικό σαν εργαλείο”.

Η Τ.Ρ. αναγνωρίζει τον περιορισμό στην ποιότητα του ήχου και σημειώνει την χρήση της μεθόδου της εξατομίκευσης κατά τη διάρκεια των ομαδικών διαδικτυακών συναντήσεων

“Εικόνα είχα κυριολεκτικά, ήχο δεν είχα. Το οποίο είναι το πιο σημαντικό. Όμως επειδή τα άκουγα στην ατομική διδασκαλία και βασίζονται σε μεγάλο βαθμό αυτά που κάνουμε στο εξατομικευμένο, είχα αυτόν τον παράγοντα για να μπορέσω να αξιολογήσω το που βρίσκονται τα παιδιά ως προς την μουσική τους ανάπτυξη”.

Ακόμα, η αναγκαιότητα εργασίας σε μικρότερες ομάδες λόγω τεχνικών περιορισμών οδήγησε την Τ.Α. στην ανακάλυψη προτερημάτων αυτού του τρόπου εργασίας.

“Δεν έβαζα όλες τις φωνές μέσα (...) Και κάναμε έτσι την εκμάθηση των τραγουδιών, στην οποία ανακάλυψα ότι επειδή ήταν η μοναδική ευκαιρία να τους ακούσω φωνή-φωνή, δούλευα ουσιαστικά και σε λεπτομέρεια και σε βάθος.

Για την διατήρηση του φιλικού κλίματος και των συνδέσεων, οι συμμετέχοντες χρειάστηκε να δώσουν μεγάλη σημασία στην διατήρηση της επικοινωνίας με τρόπους και τεχνικές φιλικές και γνώριμες προς τα μέλη, πέραν της διαδικτυακής σύγχρονης συνάντησης. Για την επίτευξη αυτού του στόχου. Μία από τις πρακτικές της ασύγχρονης διδασκαλίας που χρησιμοποιήθηκε από όλους είναι η ηλεκτρονική τάξη με μια ευρεία έννοια. Η δημιουργία ενός διαδικτυακού τόπου όπου όλοι μπορούν να επικοινωνούν, να ανταλλάσσουν σχόλια, πληροφορίες και υλικό, έκανε την άμεση αλληλεπίδραση πιο εύκολη και προσβάσιμη. Κατά τα λεγόμενα της Τ.Α. αλλά και των υπόλοιπων συμμετεχόντων, ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο κατά την περίοδο της καραντίνας, φάνηκε η χρήση διαφόρων πλατφόρμων όπου δημιουργήθηκε μία βιβλιοθήκη υποστηρικτικού οπτικοακουστικού υλικού.

“Αυτά είναι τα οφέλη της ασύγχρονης διδασκαλίας που εγώ έζησα ως φοιτήτρια μέσα στο μεταπτυχιακό. Δηλαδή είχαμε την συνάντηση διαδικτυακά κάθε εβδομάδα, από κει

και πέρα, ανέβαζε ο καθηγητής ή η καθηγήτρια συμβουλές, κάποιο pdf, κάτι συμπληρωματικό σε σχέση με αυτά που ζητούσε στις εργασίες του ή αυτά που είχαμε για την επόμενη συνάντηση. Αλλά ως μαθητευόμενος, ως διδασκόμενος δεν μπαίνεις στη διαδικασία να καταλάβεις πολλά πράγματα, ενώ όταν βρίσκεσαι από την άλλη πλευρά και το χτίζεις, ουσιαστικά καταλαβαίνεις διαφορετικά τη χρησιμότητά του”.

Οι συντονιστές Θ.Ν. και Α.Π. για την διατήρηση της επικοινωνίας και την ανταλλαγή υλικού επέλεξαν την πλατφόρμα του Messenger Facebook όπου δημιούργησαν μια ομάδα με όλα τα μέλη. Παρομοίως, η Θ.Ρ. για την οργάνωση και τον συντονισμό των χορωδών, δημιούργησε μία ομάδα στην πλατφόρμα Viber στην οποία είχαν πρόσβαση όλοι οι χορωδοί ανεξάρτητα από το αν συμμετείχαν στις σύγχρονες εξ αποστάσεως συναντήσεις ή όχι. Η λειτουργία της ομάδας στο Viber εκτός από επικοινωνιακό είχε και εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Η μουσικός συντονίστρια επέλεξε να χρησιμοποιήσει τη λειτουργία της πλατφόρμας και με τη μορφή μιας ηλεκτρονικής τάξης. Όπως αναφέρει η Θ.Ρ. σε αυτόν τον ιστοχώρο τοποθετούσε οπτικοακουστικό υλικό του χορωδιακού τραγουδιού που πρόκειται να δουλέψουν, με σκοπό την καλύτερη προετοιμασία των μελών. Η Τ.Ρ. επέλεξε να αποστέλει υλικό μέσω email. Επιπλέον, κάποιοι δημιούργησαν διαδικτυακούς φακέλους με κοινόχρηστα αρχεία. Στο παρακάτω απόσπασμα, η Τ.Α. αναφέρει τον τρόπο με τον οποίο την πλατφόρμα του Google Classroom λειτούργησε υποστηρικτικά

“Φτιάξαμε λοιπόν ηλεκτρονική τάξη στο Classroom, όπου τους ανέβασα βίντεο με μια φυσιοθεραπεύτρια που ασχολείται με πιλάτες με τραγουδιστές, τους ζητούσα ένα μισαωρακι προτού ξεκινήσει το μάθημα να μπουν σε αυτήν την διαδικασία (...). Επίσης, τους βάζω την παρτιτούρα, και μετά τους βάζω την ηχογράφιση φωνή-φωνή, για να κάψουν να το μελετήσουν και να έρθουν διαβασμένες στο μάθημα. Άλλες φορές τους φτιάχνω βίντεο με την παρτιτούρα να τρέχει και την φωνή μου μαζί, για να εξοικειώνονται και με τις νότες. Τους έχω και το χρονόμετρο”.

Η Τ.Α. αξιολογεί θετικά την ασύγχρονη μορφή διδασκαλίας

“Αυτή η ασύγχρονη μορφή βοηθάει πραγματικά πάρα πολύ αυτούς που ενδιαφέρονται και θέλουν να έρχονται διαβασμένοι”.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα των συμμετεχόντων, τη τεχνική αυτή συνεχίζουν να χρησιμοποιούν σε τέσσερα από τα πέντε μουσικά προγράμματα και στη μετέπειτα εποχή του Covid-19.

Επιπροσθέτως, ένα κοινό χαρακτηριστικό που αναφέρθηκε από όλους τους συμμετέχοντες είναι η δημιουργία πληθώρας ηχογραφημένου υλικού. Τόσο για την ενίσχυση του ακουστικού πρότυπου, όσο και για την εξάσκηση ή και την δημιουργία της αίσθησης της μουσικής πράξης μαζί με άλλους. Η Τ.Ρ. αναφέρει

“Για να υπάρχει έκθεση στο ορθό μουσικό πρότυπο (...) τους έστειλα μουσικά βίντεο από κομμάτια του μαθήματος. Από τραγούδια και κομμάτια που κάναμε μέσα στο μάθημα, περισσότερο για να τα ακούνε με την οικεία φωνή της δασκάλας. Το οποίο λειτούργησε με μεγάλη επιτυχία γιατί, έτσι λειτουργεί μέσω της επανάληψης σε αυτές τις ηλικίες”.

Τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει η ενίσχυση του ακούσματος έρχεται να υποστηρίξει και η Θ.Ρ.

“Για να δουλέψει όλο αυτό αρχικά έκανα μία ομάδα Viber και άρχισα να τους στέλνω κάθε φορά το χορωδιακό τραγούδι που έχουμε να δουλέψουμε από μία χορωδία που την έβρισκα στο διαδίκτυο (...) που ήταν σχεδόν ίδια με αυτό που ετοιμάζα να δουλέψουμε. Ξεκινήσαμε να ετοιμάζουμε ένα αφιέρωμα στον Μίκη και ήθελα πολύ να έχουν ακούσματα. Όποτε ξεκινούσαμε και ακούγαμε το βίντεο και μετά ξεκινούσαμε το τραγούδι”.

Στην δημιουργία γρήγορου και πρόχειρου ακουστικού υλικού αναφέρεται και ο Θ.Ν.

“Τώρα θυμήθηκα (...) ζητούσαν να μου τραγουδήσουν ένα τραγούδι το οποίο το έβγαλα με ένα εργαλείο που είναι της πλάκας, το Bandlab και έκανε ηχογραφήσεις για να έχω ένα υλικό να στείλω. Και έχουν μείνει κάποια πράγματα τα οποία δεν θα προλάβαινα ποτέ να τα κάνω γιατί θα πήγαινα σε κάτι πιο επαγγελματικό και δεν θα το έκανα ποτέ”.

Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 4.2) παρουσιάζονται συγκεντρωτικά οι πρακτικές οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν από κάθε συμμετέχοντα κατά τη διάρκεια των τριών διαφορετικών χρονικών περιόδων, πριν, κατά τη διάρκεια και έπειτα από την έξαρση της πανδημίας.

Πίνακας 4.2: Κεντρικές πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τους συμμετέχοντες πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την πανδημία του Covid-19.

	Πριν την πανδημία του Covid-19	Κατά τη διάρκεια της πανδημίας του Covid-19	Μετά την πανδημία του Covid-19
Θ.Ρ.	δια ζώσης συναντήσεις	διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία τηλεφωνική επικοινωνία	δια ζώσης συναντήσεις
Τ.Ρ.	δια ζώσης συναντήσεις	διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία	δια ζώσης συναντήσεις διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία

Θ.Ν. και Α.Π.	δια ζώσης συναντήσεις	διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία	δια ζώσης συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία
Τ.Α.	δια ζώσης συναντήσεις	διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία	δια ζώσης συναντήσεις διαδικτυακές σύγχρονες συναντήσεις ασύγχρονη διαδικτυακή επικοινωνία

Κατά τα λεγόμενα των συμμετεχόντων κάποιες από τις πρακτικές που χρησιμοποίησαν κατά την περίοδο της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης αποδείχθηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες και αποδοτικές, με αποτέλεσμα να τις διατηρήσουν και στη μετέπειτα εποχή. Πιο συγκεκριμένα η Τ.Α. διατηρεί την εξ αποστάσεως σύγχρονη μουσική πρόβα όταν χρειάζεται να δουλέψει πιο συγκεκριμένα και εις βάθος με κάποια ομάδα από τις φωνές των χορωδιών. Τις εξ αποστάσεως συναντήσεις διατηρεί και η Τ.Ρ. για μικρή βέβαια χρονική περίοδο για να εξυπηρετήσει την ομάδα των συμμετεχόντων που το προτιμούσαν κατά την περίοδο μετάβασης από εξ αποστάσεως σε δια ζώσης. Ακόμα, τη μέθοδο της ασύγχρονης διαδικτυακής επικοινωνίας, εκτός από την Θ.Ρ. αναφέρουν ότι διατήρησαν οι υπόλοιποι μουσικοί συντονιστές.

Η μεταστροφή των προγραμμάτων σε εξ αποστάσεως, επέβαλε την χρήση νέων πρακτικών. Κάποιες από αυτές που αποδείχθηκαν χρήσιμες στους συμμετέχοντες είναι η σύγχρονη διαδικτυακή συνάντηση, η χρήση της ασύγχρονης διδασκαλίας και επικοινωνίας για την δημιουργία ενός προσβάσιμου διαδικτυακού χώρου τόσο για το υλικό όσο και για την επικοινωνία, η ενίσχυση του ακουστικού προτύπου μέσω της αποστολής ηχογραφημένη υλικού, η σύγχρονη μουσική πράξη σε μικρότερες ομάδες ή ακόμα και σε ατομικό επίπεδο καθώς και η επίδειξη δημιουργικότητας και ευελιξίας από τους μουσικούς συντονιστές ώστε να διατηρήσουν την ατμόσφαιρα που προϋπήρχε στη δια ζώσης συνάντηση και στην εξ αποστάσεως.

4.3. Προσωπικά οφέλη των συμμετεχόντων και των μελών των Προγραμμάτων από την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη

Η πανδημία επέδρασε αρνητικά όχι μόνο στη σωματική υγεία, αλλά επηρέασε σημαντικά και την ψυχική και κοινωνική ευεξία. Τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης δημιούργησαν τόσο στους συμμετέχοντες όσο και στα μέλη των προγραμμάτων το αίσθημα της απομόνωσης, όντας αποκομμένοι από τους ομότιμους τους. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα προσωπικά κίνητρα των συμμετεχόντων για τη μετάβαση σε εξ αποστάσεως συναντήσεις καθώς και τα οφέλη για τους ίδιους και για τα μέλη των Προγραμμάτων από αυτήν την εμπειρία, όπως παρουσιάστηκαν από τους συμμετέχοντες.

Οι συμμετέχοντες περιγράφουν τα κίνητρα για τη συνέχιση της επαφής με τις ομάδες και την μετατροπή των μουσικών προγραμμάτων σε εξ αποστάσεως. Η προσωπική ανάγκη για συνέχιση της εργασίας και για δημιουργική απασχόληση, αποτέλεσαν κινητήριο δύναμη για αυτούς και για τη στροφή των προγραμμάτων σε εξ αποστάσεως, όπως αναφέρει η T.P.

“Επειδή ταυτόχρονα με βρήκε και μόνη όλο, ίσως είχα και για αυτό πολύ έντονη την ανάγκη ότι έπρεπε κάτι να κάνω, σε σχέση με τη δουλειά μου, σε σχέση με αυτό το οποίο κάνω”.

Επιπλέον, η T.P. αναφέρεται στην ανάγκη συνέχισης του προγράμματος για οικονομικούς λόγους

“(…) για τη βιωσιμότητα του προγράμματος. Δεν θα μπορούσε το πρόγραμμα για να συνεχίσει να είναι βιώσιμο, να ξανακάνει κάποια μεγάλη παύση”.

Τέλος, η Θ.Ρ. περιγράφει την έντονη δραστηριοποίηση της ομάδας κατά την χρονική περίοδο ακριβώς πριν από τον Covid-19 και αναφέρεται στην έντονη προσπάθειά της να εκπαιδευτεί περαιτέρω και να αναπτύξει τις τεχνολογικές της δεξιότητες. Από τα λεγόμενά της μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συντονίστρια ένωσε ένα αίσθημα δέσμευσης προς τα μέλη της ομάδας, ένα ηθικό χρέος, να εκπαιδευτεί και να συνεχίσει να παρέχει τις υπηρεσίες της. Συγκεκριμένα λέει

“Σκέφτηκα αμέσως μετά από 15 μέρες ότι αυτό δεν πρέπει να σταματήσει. Πρέπει να βρούμε έναν τρόπο να λειτουργήσει (...) με πολλή προσπάθεια και σεβασμό προς τους ανθρώπους με τους οποίους συνεργάζομαι”.

Πέραν από τις πρακτικές τους εφαρμογές οι εξ αποστάσεως συναντήσεις προσέφεραν πολλαπλά οφέλη. Παρά τις πρακτικές δυσκολίες της εργασίας μέσω διαδικτύου, οι συμμετέχοντες αναφέρονται στην απόκτηση νέων γνώσεων και στην ανάπτυξη νέων τεχνολογικών δεξιοτήτων τόσο για τους ίδιους όσο και για τα μέλη των Προγραμμάτων. Χαρακτηριστικά ο Α.Π. αναφέρει

“Δύσκολα ήταν όλα. Απλώς μάθαμε πολλά πράγματα. Προσπαθώ να το δω τώρα πιο θετικά. Μάθαμε πολλά πράγματα, που δεν τα χρησιμοποιούσαμε πριν. Ήταν εργαλεία που είναι χρήσιμα έτσι και αλλιώς. Απλώς εκείνο ήταν αναγκαστικό. Και αναγκαστήκαμε να τα μάθουμε και πολύ γρήγορα και δεν υπήρχε άλλος τρόπος να προχωρήσουν τα μαθήματα”.

Στο πολλαπλασιασμό των ευκολιών με τη τεχνολογία αναφέρεται και η Θ.Ρ.

“Έχω ευκολίες με την τεχνολογία. Εννοείται ότι δεν είχα ούτε το ένα εκατομμυριοστό των ευκολιών που απέκτησα δουλεύοντας αυτά τα δύομισι χρόνια με το διαδίκτυο (...) Παρακολούθησα ότι υπήρχε διαδικτυακό για να εκπαιδευτώ, έτσι ώστε να μπορώ να

αποκτήσω δεξιότητες και ευκολίες. Μέχρι τον Μάιο-Ιούνιο, είχα φτάσει σε ένα επίπεδο που είχα πάρει επαγγελματικό μικρόφωνο, έβαλα δεύτερη κάμερα για τα μαθήματα πιάνου (...). Για είχε προχωρήσει πάρα πολύ, μήνα με το μήνα γινόταν όλο και καλύτερα”.

Όσοι από τα μέλη του Προγράμματος 1 συνέχισαν στην εξ αποστάσεως πρόβα, προμηθευτήκαν τον κατάλληλο εξοπλισμό και εξοικειώθηκαν σημαντικά με τη χρήση της τεχνολογίας. Ανάμεσα σε άλλες δεξιότητες που ανέπτυξαν οι ηλικιωμένοι, έμαθαν να επικοινωνούν χρησιμοποιώντας τη πλατφόρμα του Viber, να συνδέονται στο διαδίκτυο, να συμμετέχουν σε βιντεοκλήση του προγράμματος Zoom και να χρησιμοποιούν τα μικρόφωνα. Η διαδικασία, εάν και στην αρχή τους φάνηκε απαιτητική και για πολλούς ανέφικτη, αποδείχθηκε εποικοδομητική. Όπως οι ίδιοι εκφράζουν μέσα από τα λεγόμενά της Θ.Ρ.

”Περάσαμε μία περίοδο του πω πω βρε παιδί μου τι ωραία περάσαμε στο διαδίκτυο! Πόσα πράγματα μάθαμε!”.

Ευκολία στην εξ αποστάσεως επικοινωνία και στην αυτοοργάνωση, απέκτησαν και οι συμμετέχοντες της παρακάτω ομάδας. Ο Θ.Ν. εξηγεί

“Αυτό που καταλαβαίνω και εγώ σαν διαφορά είναι ότι οι φοιτητές πια έχουν οργανωθεί, και όχι μόνο για την ομάδα, έχουν αυτοοργανωθεί (...) έχουν το δικό τους κλειστό κύκλωμα μάλλον στο Messenger και επικοινωνούν και για τις ανάγκες της ομάδας και για τις ανάγκες των μαθημάτων αντίστοιχα”.

Ακόμα, με αφορμή την δημιουργία των βίντεο διασκευής σε τραγούδια, οι συντονιστές Θ.Ν. και Α.Π. αναφέρουν την εξοικείωσή τους σε νέες διαδικασίες, όπως για παράδειγμα αυτής της διαχείρισης των προσωπικών δικαιωμάτων.

“Μάθαμε μια νέα διαδικασία, έτσι εμβόλιμα θα το πω, μια διαδικασία για το πως χειριζόμαστε τα πνευματικά δικαιώματα”.

Εξετάζοντας τα κοινωνικά οφέλη, η ενίσχυση των κοινωνικών συνδέσεων και δεσμών φαίνεται να αναδύεται τακτικά σαν θέμα από τις συνεντεύξεις. Σύμφωνα με τα δεδομένα, όπως προκύπτουν από τις συνεντεύξεις των συμμετεχόντων, όλοι ανέφεραν ότι τα μέλη των ομάδων, τους μεταφέρουν ότι, εκτός από την ανάπτυξη μουσικών δεξιοτήτων, η ομαδικότητα και η παρέα αποτέλεσε σημαντικό κίνητρο για τη συμμετοχή τους στα διαδικτυακά μουσικά προγράμματα. Πιο συγκεκριμένα, μιλώντας για τα κίνητρα των μελών, η Τ.Α. αναφέρει

“Σε συνειδητό επίπεδο θεωρώ ότι είναι κυρίως η φωνή και η παρέα. Δηλαδή όσοι δεν είχαν, προσπάθησαν να δέσουν με άτομα και να τα γυρεύουν στην πρόβα”.

Περισσότερο αναλυτική γίνεται η Τ.Ρ.

“Οι γονείς τείνουν να εγγράφουν τα παιδιά τους στο πρόγραμμα, για άλλους εξωμουσικούς λόγους. Όπως είναι η κοινωνικοποίηση των παιδιών, όπως είναι η εκμάθηση κανόνων, όπως είναι η έκφρασή τους, το να μάθουν να εκφράζονται μέσω της μουσικής, το να μάθουν να αλληλεπιδρούν με άλλα παιδιά, το να βιώσουν ένα δομημένο και οργανωμένο περιβάλλον το οποίο θα τους διδάξει πολύπλευρα πράγματα πέραν της μουσικής, αλλά με όχημα τη μουσική. Οπότε οι στόχοι των γονέων αρχικά, είναι αυτοί”.

Για μία νέα συνθήκη παρέας, η οποία δημιουργήθηκε κατά την περίοδο απαγόρευσης της κυκλοφορίας και τα οφέλη της φάνηκαν στην μετέπειτα περίοδο του Covid-19, μιλά η Θ.Ρ.

“Εμείς είμαστε ομάδα. Έτσι λοιπόν, κάθε μέρα θα επικοινωνούμε, να λέμε μια καλημέρα με δύο μέλη της χορωδίας μας. Έτσι λοιπόν άρχισε να γίνεται μία νέα

συνθήκη παρέας, όπου αυτοί έπαιρναν μετά τηλέφωνο και ο ένας τον άλλον για να λένε τα νέα τους (...). Οπότε, πολλοί που δεν ήθελαν το διαδίκτυο, ήθελαν να κρατήσουν την επαφή της επικοινωνίας και έτσι βρισκόντουσαν, κάνανε παρεάκια και πηγαίναν το περίπατο τους και τα λοιπά. Δύο χρόνια μετά, με την επιστροφή στο διαζώσης τα πράγματα ήταν κάτι περισσότερο από εξαιρετικά. Γιατί αυτοί δέθηκαν πολύ μεταξύ τους”.

Οι διαδικτυακές συναντήσεις και η διατήρηση της εξ αποστάσεως επικοινωνίας, προσέφεραν ψυχολογικά οφέλη κατά την διάρκεια πανδημίας. Κατά αυτό τον τρόπο τα άτομα διατήρησαν τις κοινωνικές τους επαφές, μειώνοντας στα το αίσθημα της μοναξιάς και του καταπονητικού στρες. Με την συνέχιση της συμμετοχής στην ομάδα, άτομα συνδέθηκαν περισσότερο και αισθάνθηκαν μέλη μιας κοινότητας που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην υποστήριξη της ψυχολογικής και κοινωνικής τους ευημερίας, μέσα σε αυτήν την δύσκολη και αβέβαιη περίοδο. Ο Α.Π. φωτίζει τα συναισθηματικά οφέλη από τη συμμετοχή του στην εξ αποστάσεως δράση παρά τις πρακτικές δυσκολίες.

“Ναι ήταν πολύ ζόρικα ήταν. Και νομίζω ότι εκείνη η δουλειά που κάναμε με το λουλούδι, μας βοήθησε όλους πάρα πολύ. Δηλαδή, διοχετεύσαμε πολλές ώρες και αρκετή ενέργεια για ένα project που ήταν μέσα σε μια κατάσταση αφόρητη, που όμως μας γέμισε χαρά”.

Για την συμβολή της διατήρησης της κοινωνικής συναναστροφής κατά τη διάρκεια αντιμετώπισης σοβαρών ψυχολογικών καταστάσεων μιλάει παρακάτω ο Θ.Ν.

“Είχαμε και μέλη που μάθαμε ότι περάσαν περίοδο κατάθλιψης, και η ομάδα ήταν το μόνο πράγμα, δεν βγαίνουν από το σπίτι αλλά βγαίνουν στην ομάδα, διαδικτυακά”.

Η Τ.Ρ. μοιράζεται τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους λειτούργησε ενισχυτικά στην προσωπική ψυχολογική και στην κοινωνική της ευημερία ο συντονισμός των εξ αποστάσεως των συναντήσεων.

“Θα πω ότι και εγώ η ίδια βοηθήθηκα πάρα πολύ από τα μαθήματα τα οποία έκανα. Διότι, βίωσα πολλή μοναξιά ώντας σε lockdown και μόνη σου μέσα σε ένα σπίτι και είναι και αυτό μια μεγάλη απόδειξη. Και η αλληλεπίδρασή μου σε αυτό το πλαίσιο, με έκανε να νιώθω ότι υπάρχει μία κοινωνικότητα τουλάχιστον, ότι ανήκω κάπου. Και εγώ η ίδια το βίωσα αυτό σε μεγάλο βαθμό, ότι αλληλεπιδρούσα με ανθρώπους. Και το ένιωθα ότι είναι σε ομαδικό πλαίσιο το ότι αλληλεπιδρώ. Ήταν και για μένα πολύ σημαντικό αυτό όντας μόνη τελείως.”

Για την ψυχολογική ενδυνάμωση κάνει αναφορά η Θ.Ρ. παρουσιάζοντας την προσωπική εμπειρία ενός από τα μέλη.

“Η κυρία Ν. σταμάτησε για 6-7 μήνες γιατί της έπεσε πολύ βαριά η περίοδος του Covid-19 και το lockdown. Μετά με παίρνει μία μέρα τηλέφωνο και μου λέει «να σας πω κάτι; Συνέβη κάτι το μαγικό! Αυτό τον καιρό που εγώ δεν ήμουν και τόσο καλά, χτυπούσανε τόσα τηλέφωνα που με έναν τρόπο ήταν σαν να μου επιβεβαίωναν ότι πρέπει να είμαι δυνατή και πρέπει να ξαναμπώ στη ζωή»”.

Η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη αποτέλεσε φάρο κατά τη δυσμενή περίοδο της πανδημίας. Τα κίνητρα που οδήγησαν τους συμμετέχοντες στο να πλεύσουν προς αυτή την πορεία και να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες ποικίλουν. Οικονομικά κίνητρα, αίσθημα υποχρέωσης προς τα μέλη των προγραμμάτων και ανάγκη για συνέχιση της εργασίας, αναδείχθηκαν από τις συνεντεύξεις. Μολαταύτα, συμμετέχοντες μαρτυρούν την θετική επίδραση των εξ αποστάσεως συναντήσεων και της συνέχισης της σύνδεσης με την ομάδα

τόσο για τους ίδιους όσο και για τα μέλη της ομάδας. Παρά τις δυσκολίες, οφέλη συναντήσεων αποδείχθηκαν σημαντικά σε γνωστικό, ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο.

4.4. Προεκτάσεις της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης

Η μουσική έχει την ικανότητα να βελτιώνει τη διάθεσή και να μειώνει το άγχος. Αυτό που η νευροεπιστήμη αναφέρει ως απελευθέρωση της ντοπαμίνης, ενός νευροδιαβιβαστή που μπορεί να προξενήσει στους ανθρώπους το αίσθημα της χαλάρωσης και της χαράς, ο Θ.Ν. το ερμηνεύει ως μία μεταμορφωτική δύναμη

“Την τελευταία χρονιά σε μια δύο κηδείες θέλησα να παίξω και είδα πως το θέλησαν όλοι. Να λυτρωθούν ας πούμε. Καταλαβαίνω ότι η μουσική έχει μια δυναμική, έχει ένα κοινωνικό ρόλο, έχει τη δύναμη να προσφέρει κάτι στο σύνολο και στα άτομα που το έχουν ανάγκη να το θέσουμε γενικότερα”.

Πιο συγκεκριμένα στους πληθυσμούς ατόμων που δύναται να επωφεληθούν από την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη αναφέρεται η T.P.

“Για τις συνθήκες στις οποίες ήμασταν προφανώς το δια ζώσης δεν συγκρίνεται εάν έχεις την επιλογή αυτή. Όμως, αν σκεφτούμε ότι υπάρχουν, τουλάχιστον τι έχει διδάξει σε εμένα όλο αυτό, ότι υπάρχουν περιπτώσεις ανθρώπων που δεν έχουν την επιλογή του δια ζώσης, όχι γιατί μία ιδιαίτερη συνθήκη, βλέπε Covid-19, αυτό τους επέβαλε. Δηλαδή, υπάρχουν περιοχές όπου μένουν άνθρωποι που δεν προσφέρονται δια ζώσης μουσικά προγράμματα για βρέφη και νήπια, υπάρχουνε παιδιά και γονείς που βρίσκονται σε καταστάσεις που δεν τους επιτρέπεται να επισκέπτονται προγράμματα, βλέπε νοσοκομειακά περιβάλλοντα, υπάρχουν παιδιά τα οποία διαμένουν για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα μαζί με τους συνοδούς γονείς τους σε νοσοκομειακά περιβάλλοντα. Οπότε, η διαδικτυακή διδασκαλία, για μένα τουλάχιστον, δεν θα έπρεπε

να είναι μόνο μία λύση έκτακτης ανάγκης. Δηλαδή μπορεί να είναι πολλά περισσότερα. Και επειδή το είδα ακριβώς με τα ίδια μου τα μάτια να λειτουργεί, για αυτό και το πιστεύω τόσο πολύ, ότι για τέτοιες συνθήκες, περιπτώσεις που δεν προσφέρεται η επιλογή του δια ζώσης, δεν υπάρχει ή το ένα ή το άλλο, δεν υπάρχει η επιλογή του δια ζώσης, ναι, το διαδικτυακό μπορεί να προσφέρει πάρα πολύ σημαντικά οφέλη”.

Οι Θ.Ρ. και Τ.Ρ είδαν την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη να λειτουργεί αποτελεσματικά για τις ομάδες τους σε μεγάλο ποσοστό. Ερμηνεύοντας τον τόνο ομιλίας των δύο παραπάνω, μπορούμε να υποθέσουμε την εσωτερική ανάγκη να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο μέγιστο δυνατόν των ικανοτήτων τους. Η Τ.Ρ. αναφέρει

“Την ημέρα που έγινε όμως, έπρεπε να τραβήξουμε τον δρόμο, ότι πάμε να γίνει αυτό και να λειτουργήσει όσο καλύτερα μπορεί να λειτουργήσει”.

Και η Θ.Ρ. συμπληρώνει

“Πήγε καλά, εγώ είμαι πολύ ευχαριστημένη πάρα πολύ ευχαριστημένη. Θεωρώ ότι αυτό που είπα από την αρχή είπα ότι εγώ θέλω να κάνω το καλύτερο που μπορώ, και δεν θέλω να επιλέξω το τίποτα από το καλύτερο που μπορώ. Άρα το διαδίκτυο ήταν 7/10 και η άλλη επιλογή ήταν το μηδέν. Επέλεξα το 7/10”.

Οι δύο συμμετέχουσες δηλώνουν ότι θα ένιωθαν έτοιμες να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους εξ αποστάσεως στο μέλλον σε περίπτωση που προέκυπτε μια επαγγελματική πρόταση.

Στην ερώτηση *”με ποιον τρόπο μπορεί να λειτουργήσει η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη για αυτές τις ομάδες πληθυσμού με περιορισμένη ή και παντελή αδυναμία πρόσβασης σε δια ζώσης προγράμματα κοινοτικής μουσικής πράξης;”* η Θ.Ρ. απαντάει με αισιόδοξο

τόνο, υπογραμμίζοντας την ευελιξία, την προσαρμοστικότητα και την εμπειρία του μουσικού συντονιστή.

“Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που δούλεψα με τους ανθρώπους της ομάδας μου. Θεωρώ ότι εφόσον κατάφερε ο 90χρονος να ακολουθήσει στην αρχή στο 60% και μετά στο 100% αυτό που γινότανε για 2 ώρες, θεωρώ ότι με όποια ηλικιακή ομάδα και αν δουλέψω, με όποια συνθήκη ή κατάσταση, στην άλλη πλευρά του κόσμου, υπάρχει τρόπος. Ο τρόπος είναι πάντοτε διαφορετικός. Ούτε εγώ τον ήξερα τον τρόπο. Τον τρόπο τον βρήκα. Βρήκα έναν τρόπο που λειτούργησε. Μπορεί να έβρισκε κάποιος συνάδελφος έναν τρόπο που να λειτουργούσε ακόμα καλύτερα. Εγώ, απλά είδα ότι αυτός ο τρόπος έφερε αποτέλεσμα στην ομάδα (...). Νομίζω ότι έχει να κάνει με την εμπειρία ο τρόπος που δημιουργείς την ομάδα σου. Θεωρώ λοιπόν ότι εφόσον βρήκα, υπήρξε τρόπος να το κάνω με την ομάδα αυτή υπάρχει τρόπος και για όλες τις διαφορετικότητες. Στην άλλη άκρη του κόσμου.”

Ακόμα μια από τις συμμετέχουσες που υπογραμμίζει τη σημασία της χρήσης προσαρμοσμένων μεθοδολογικών εργαλείων για την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών της εκάστοτε ομάδας κατά την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη είναι η Τ.Α. δίνοντας και ένα παράδειγμα

“Νομίζω με τον ίδιο τρόπο που το κάναμε και με τους υπόλοιπους. Σε μία ομάδα έχω μια τυφλή γυναίκα, στην ομάδα των κοριτσιών. Ανταποκρίθηκε πάρα πολύ καλά σε όλα τα project. Και στη συμμετοχή της, και στο να μάθει τραγούδια. Βέβαια εκεί υπήρχε ένα πολύ σοβαρό μείον, ότι παραπάνω από το 60% έχει να κάνει με το πώς θα σε πιάσει και το πώς θα σε νιώσει και το πώς θα το κάνεις εσύ με αυτόν. Οπότε εκεί ναι είχαμε ένα μείον, αλλά με μια σχολαστική περιγραφή της εικόνας που ήθελα να δώσει, το πετύχαμε. Απλά ήθελε μια άλλη μεθοδολογία”.

Η συσχέτιση της χρήσης του διαδικτύου με την δύσκολη περίοδο της πανδημίας, φέρει φυσικά ένα συναισθηματικό βάρος και μία αποστροφή προς την τεχνική. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι συμμετέχοντες να ξεκινούν μόλις τώρα τις πρώτες σκέψεις σχετικά με την χρήση του εργαλείου σε συνθήκες πέραν της πανδημίας. Ανάμεσα σε αυτούς ο Θ.Ν. μοιράζεται τις σκέψεις και τις προτάσεις του σημειώνοντας την σημασία της συνεργασίας με το υποστηρικτικό περιβάλλον των ατόμων που βιώνουν τη μη πρόσβαση.

“Δεν σκέφτηκα ότι διαδικτυακά θα μπορούσε να γίνει κάτι, αλλά μπορώ να σκεφτώ μόνο ότι αν έχεις μία ομάδα μία λειτουργία που είναι συγκροτημένη, ή να τη συγκροτήσεις και μπορείς να στέλνεις υλικό (...) Αν ασχολιόμουν, θεωρώ δεδομένο ότι θα συνεργαζόμουν με το συγγενικό περιβάλλον για μια ανταλλαγή δράσεων, υλικού που να πυκνώνει τις συναντήσεις”.

Στη συνέχεια αναφέρεται σε προσπάθειες που έχουν γίνει από οικείο του, μουσικό συντονιστή στην περιοχή της Αττικής με άτομα τρίτης ηλικίας που διαβιούν σε γηροκομείο τονίζοντας την κοινωνική διάσταση των προτεινόμενων δράσεων

“νομίζω παίζουν δια ζώσης αλλά δημιουργούν και στέλνουν βίντεο. Βασικά της παρέας πράγματα”.

Ο Α.Π. συμπληρώνει αναφέροντας ότι η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη επέφερε ανάπτυξη δεξιοτήτων και απόκτηση γνώσεων, ενώ παράλληλα υπογραμμίζει και τις δυσκολίες που μπορεί να αποτελέσουν αποτρεπτικό παράγοντα για έναν μουσικό, στο να ασχοληθεί με ευάλωτες ομάδες

“Ναι κάτι τέτοιο που λέει και ο Νίκος. Δεν ξέρω πώς θα μπορούσε να γίνει να σου πω την αλήθεια. Βέβαια με αυτά που μάθαμε θα μπορούσαμε ενδεχομένως να προσφέρουμε κάτι, αλλά είναι και πολύ δύσκολος ο χώρος. Εγώ θυμάμαι την χρονιά

που δούλεψα σε ειδικό σχολείο ήταν από τις πιο δύσκολες χρονιές της ζωής μου επαγγελματικά”

Όπως αναφέρει και η T.P. η βιβλιογραφία στην Ελληνική γλώσσα αναφορικά με όσα συνέβησαν στα μουσικά προγράμματα κατά την περίοδο της πανδημίας είναι περιορισμένη και τονίζει την αναγκαιότητα για καταγραφή των βέλτιστων πρακτικών που αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας από τους μουσικούς. Μία τέτοια ενέργεια θα μπορούσε να λειτουργήσει υποστηρικτικά στην εκπαίδευση και το μελλοντικό έργο ενδιαφερομένων.

“Είναι σημαντικό να ανοίξουμε έναν τέτοιο δρόμο, προς αυτήν την κατεύθυνση, όσοι το κάναμε γιατί δεν είμαστε και πολλοί αυτοί που το κάναμε, αλλά όσοι το κάναμε είναι σημαντικό να μπορέσουμε να μοιραστούμε αυτή τη εμπειρία και με άλλους γιατί όντως μπορεί να λειτουργήσει και όπως προανέφερα και σε άλλα περιβάλλοντα και είναι σημαντικό το να λειτουργήσει”.

Οι συμμετέχοντες κατά την περίοδο της πανδημίας βίωσαν μία βίαιη μεταστροφή σε διαδικτυακές συναντήσεις. Ωστόσο, γίνονται οι πρώτες σκέψεις σχετικά με τα τις πιθανές προεκτάσεις που θα μπορούσε να λάβει η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη. Κατά την περίοδο της πανδημίας κλήθηκαν να δείξουν ευελιξία και προσαρμοστικότητα, να γνωρίσουν και να χρησιμοποιήσουν νέα μεθοδολογικά εργαλεία και να αναπτύξουν βέλτιστες πρακτικές. Οι συνεντευξιζόμενοι φαντάζονται την λειτουργία της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης κατά παρόμοιο τρόπο με αυτόν που συνέβη κατά τη διάρκεια της πανδημίας για πληθυσμούς που βιώνουν φυσικό ή κοινωνικό αποκλεισμό, για ανθρώπους για τους οποίους η δια ζώσης κοινοτική μουσική δεν αποτελεί επιλογή.

5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

5.1. Συμπεράσματα

Με την ολοκλήρωση της ανάλυσης των δεδομένων δίνεται η δυνατότητα για συνολική κατανόηση της έρευνας και για προσπάθεια απάντησης των ερευνητικών ερωτημάτων. Ο σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνηθεί πιλοτικά το φαινόμενο της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης κατά τη διάρκεια των φυσικών περιορισμών, για την ανάδειξη χρήσιμων πληροφοριών σε πιθανή μελλοντική χρήση της πρακτικής σε προγράμματα εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής για ομάδες που βιώνουν μη πρόσβαση και κοινωνικό αποκλεισμό, ανεξάρτητα από την συνθήκη του Covid-19. Σύμφωνα με τα δεδομένα, από τις συνεντεύξεις των πέντε συμμετεχόντων, οι οποίοι μετέτρεψαν τα ομαδικά προγράμματα που πραγματοποιούσαν σε εξ αποστάσεως, προέκυψαν οι κατηγορίες βάσει των οποίων απαντώνται τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- 1. Ποια είναι τα πιθανά οφέλη από την συμμετοχή σε προγράμματα ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης σε γνωστικό, κοινωνικό και ψυχολογικό τομέα;*
- 2. Ποιες είναι οι προκλήσεις από την συμμετοχή σε προγράμματα ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης και ποιες είναι οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται για να ξεπεραστούν;*

Με την ανάλυση των ευρημάτων, μπορούμε να προτείνουμε ότι τα προγράμματα για τα οποία μίλησαν οι Συμμετέχοντες ανήκουν στην ευρύτερη σφαίρα των προγραμμάτων ομαδικής μουσικής αλληλεπίδρασης, δημιουργίας και πράξης, τα οποία απευθύνονται σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες. Ωστόσο, όπως προέκυψε από την μελέτη, οι στόχοι, οι αξίες και τα χαρακτηριστικά τους, παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με αυτά των προγραμμάτων κοινοτικής μουσικής. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρουν οι Συμμετέχοντες,

εργάζονται συστηματικά και μεθοδικά προασπίζοντας την ομαδικότητα, την αλληλεπίδραση των μελών, την σύνδεση γύρω από έναν κοινό μουσικό στόχο, χρησιμοποιώντας συνεργατικές μορφές μουσικής πράξης και δημιουργίας. Στα παραπάνω χαρακτηριστικά αναφέρεται και η Veblen (2007) ως πυρήνα των προγραμμάτων κοινοτικής μουσικής. Επιπροσθέτως, δίνεται σημασία στην αξία της μοναδικής προσφοράς του κάθε μέλους, δημιουργώντας μία ατμόσφαιρα σεβασμού και αποδοχής και αλληλοϋποστήριξης. Όπως υποστηρίζει και ο Schippers (2010), με την αναγνώριση της μοναδικότητας του κάθε μέλους, καλλιεργείται μια συμπεριληπτική ατμόσφαιρα, προωθώντας τη δημιουργία ουσιαστικών σχέσεων. Ακόμα, πρόκειται για προγράμματα τα οποία εστιάζουν στην συνεργατική δημιουργία μουσικής και στην αλληλεπίδραση των μελών μέσω μεθόδων ομαδικής μουσικής πράξης. Κατα τον Higgins (2012) όταν αναφερόμαστε στην κοινοτική μουσική αναφερόμαστε σε μουσικές δράσεις συμμετοχικού χαρακτήρα, που προωθούν την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών.

→ Ποια είναι τα πιθανά οφέλη από την συμμετοχή σε προγράμματα ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης σε γνωστικό, κοινωνικό και ψυχολογικό τομέα;

Η ανάλυση των δεδομένων υποδεικνύει την συμβολή της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης κατά την περίοδο φυσικών περιορισμών, στην ανάπτυξη γνωστικών δεξιοτήτων και στην ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση του ατόμου. Όπως αναφέρουν σε μελέτες τους οι Clift & Hanox (2001), η συμμετοχή σε κοινοτικά μουσικά προγράμματα λειτουργεί θετικά στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και στην ψυχική ευημερία των ανθρώπων.

Καθώς οι διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις περιορίστηκαν στο ελάχιστο, εμφανίστηκε το φαινόμενο όπου άνθρωποι άρχισαν να συνδέονται και αλληλεπιδρούν όλο και περισσότερο μέσω εφαρμογών και υπηρεσιών βιντεο συνομιλίας για πρώτη φορά (Kemp, 2020; Koeze & Popper, 2020). Όπως ανέδειξε η παρούσα έρευνα, τα μέλη των Προγραμμάτων, με αφορμή την εξ αποστάσεως επικοινωνία τους, εφοδιάστηκαν με τον κατάλληλο υλικοτεχνικό

εξοπλισμό και ανέπτυξαν σε μεγάλο βαθμό τις τεχνολογικές τους δεξιότητες. Εξοικειώθηκαν με την χρήση προγραμμάτων βιντεο συνομιλίας όπως το Zoom, το Viber, το Messenger και με τη χρήση πλατφορμών όπως Google Drive και Classroom. Ακόμα, εξοικειώθηκαν με τη χρήση εργαλείων και ανέπτυξαν δεξιότητες ηχογράφησης, δημιουργίας οπτικοακουστικού υλικού. Αυτή η αλληλεπίδραση έφερε νέο τρόπο διαχείρισης της εξ αποστάσεως επικοινωνίας. Ακόμα η ερευνητική κοινότητα δεν είναι σε θέση να ελέγξει κατα πόσο αυτές οι δεξιότητες και συμπεριφορές είναι κάτι προσωρινό ή κάτι που πρόκειται να παραμείνει (Nguyen et al., 2020)

Η εξ αποστάσεως κοινοτική μουσική, όπως προκύπτει από την βιβλιογραφία προσφέρει πολλαπλά ψυχοκοινωνικά οφέλη τόσο σε συμμετέχοντες όσο και σε μουσικούς συντονιστές.

Η παρούσα μελέτη έδειξε ότι η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη, παρέχει αυξημένη προσβασιμότητα, επιτρέποντας σε ένα ευρύ φάσμα μελών, να συνδέονται και να συμμετέχουν σε μουσικές δραστηριότητες. Το επιχείρημα αυτό έρχονται να υποστηρίξουν οι Onderdijk et al. (2021) οι οποίοι υπογραμμίζουν την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, μέσω προγραμμάτων εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής. Ακόμα, άτομα από διαφορετικές γεωγραφικές τοποθεσίες, αποκτούν το αίσθημα ότι αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας (MacDonald et. al., 2021). Η διεύρυνση του δικτύου στο οποίο μπορεί να απευθυνθεί ένας μουσικός συντονιστής μέσω της εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής, διευρύνει τις ευκαιρίες για ποικιλόμορφη συμμετοχή, και τους προσφέρει νέες επαγγελματικές ευκαιρίες.

Η ομαδικότητα και η παρέα είναι ένα από τα θέματα που εμφανίστηκαν με μεγαλύτερη τακτικότητα από την ανάλυση των αποτελεσμάτων. Όπως αναφέρουν και οι Perkins et al. (2020), ο κοινωνικός χαρακτήρας της μουσικής παρέχει μια αίσθηση σκοπού και σύνδεσης προάγοντας τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Σύμφωνα με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη λειτούργησε υποστηρικτικά στην

καταπολέμηση αισθήματος της κατάθλιψης και της μοναξιάς. Έρευνες παρουσιάζουν την ικανότητα της κοινοτικής μουσικής να λειτουργεί ενισχυτικά στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και στη δημιουργία μιας θετικής αυτοεικόνας (Perkins, 2012; Saarikallio, 2013). Μέσω της συμμετοχής τους σε μουσικές δραστηριότητες, οι Συμμετέχοντες στη μελέτη και τα μέλη των Προγραμμάτων βίωσαν ευχάριστα συναισθήματα. Όπως αναφέρουν σε έρευνές τους και οι Fancourt & Finn (2019) και Osman et al. (2014), η μουσική πράξη έχει την δύναμη να μειώνει τα επίπεδα του στρες και να ενισχύει την χαλάρωση.

→ Ποιες είναι οι προκλήσεις από την συμμετοχή σε προγράμματα ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης και ποιες είναι οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται για να ξεπεραστούν;

Η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη παρουσιάζει σημαντικές προκλήσεις όπως η αδυναμία συγχρονισμού, ταυτόχρονου τραγουδιού ή μουσικής εκτέλεσης, η απώλεια της γενικότερης αίσθησης του να παίζουμε ή να τραγουδάμε μαζί, η απώλεια της βιωματικής επαφής και εξωλεκτικής επικοινωνίας (Smith et al., 2020). Άλλες δυσκολίες όπως προέκυψαν από τις συζητήσεις με τους συμμετέχοντες είναι η έλλειψη υλικοτεχνικού εξοπλισμού, τόσο από τη μεριά των μελών όσο και των ίδιων. Τα εμπόδια φαίνεται να πλήττουν τις ομάδες που εξετάσθηκαν με αποτέλεσμα μια μερίδα μελών να μη συνεχίσουν στις εξ αποστάσεως ομαδικές δράσεις είτε κατ επιλογήν είτε κατ ανάγκη. Παράλληλα, κάποιοι από αυτούς που συνέχισαν, συμπεριλαμβανομένων κάποιων από τους συμμετέχοντες, βίωσαν ματαιώση και κούραση στην προσπάθεια να υπερβαίνουν τα συνεχή εμπόδια.

Η έρευνα ανέδειξε τις τεχνικές, τα εργαλεία και τις πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν ή αναπτύχθηκαν από τους συμμετέχοντες προκειμένου να ξεπεράσουν τις δυσκολίες και να συνεχίσουν να εξυπηρετούν τους σκοπούς της ομάδας. Η σύγχρονη εξ αποστάσεως διαδικτυακή μουσική πράξη, η χρήση ποικίλων πλατφορμών με την μορφή ασύγχρονης

διδασκαλίας, η δημιουργία και χρήση ηχογραφημένου υλικού είναι οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο. Για την ν και εξωλεκτικών εκφραστικών στοιχείων που χρησιμοποιούσαν στις δια ζώσης συναντήσεις και δημιούργησαν χώρο και αφορμές για τακτική συνεργασία και επικοινωνία μεταξύ των μελών.

Η έρευνα κατέδειξε ότι ανάμεσα στις πρακτικές προκλήσεις, οι συμμετέχοντες χρειάστηκε να έρθουν αντιμέτωποι με δυσκολίες που αφορούσαν στη διαχείριση της ομάδας, όπως η διατήρηση της πρότερης ατμόσφαιρας και του φιλικού κλίματος, η εξασφάλιση της εμπιστοσύνης και της συμμετοχής. Για να το πετύχουν αυτό, έδειξαν μεγάλη ευελιξία και προσαρμοστικότητα, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες του κάθε ατόμου και του περιβάλλοντός του. Αφιέρωσαν επιπλέον χρόνο και ενέργεια στην προετοιμασία και εκπαίδευση των ιδίων αλλά και των μελών για την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη. Λειτουργήσαν εμψυχωτικά άλλοτε ομαδικά και άλλοτε εξατομικευμένα, ώστε να εξασφαλίσουν την ισότιμη πρόσβαση στη συμμετοχή, αλλά και την αντάμωση των ιδιαίτερων αναγκών του κάθε μέλους. Συμπερασματικά, εκτός από υψηλή τεχνογνωσία σχετικά με τη χρήση των τεχνολογικών μέσων οι μουσικοί συντονιστές που πρόκειται να χρησιμοποιήσουν το εργαλείο της εξ αποστάσεως ομαδικής μουσικής πράξης χρειάζεται να είναι εφοδιασμένοι και με δεξιότητες διαχείρισης ομάδας, να είναι γνώστες τεχνικών ψυχικής ενδυνάμωσης και εμψύχωσης ομάδας.

Η πανδημία του Covid-19 έφερε στην επιφάνεια τις δυσκολίες και τις ψυχολογικές επιπτώσεις του φυσικού περιορισμού και την κοινωνικής απομόνωσης (Holmes et al., 2020; Gao et al., 2020; Yao et al., 2020). Όπως προέκυψε και από την παρούσα μελέτη, οι συμμετέχοντες εντοπίζουν αυτές τις συνθήκες ως καθημερινότητα για ανθρώπους ή ομάδες πληθυσμού για λόγους πέραν της πανδημίας. Σύμφωνα με μελέτες, ο αποκλεισμός μπορεί να πάρει διάφορες μορφές και έχει τις ρίζες του στην παρεμπόδιση των ατόμων ή ομάδων στην πλήρη και ισότιμη συμμετοχή σε όλους τους τομείς της ζωής της κοινωνίας όπου ζουν (Silver, 1994). Από την έρευνα προέκυψαν δεδομένα που φωτίζουν την αποτελεσματικότητα

της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης καθώς και των οφελών που μπορεί να προσφέρει.

Την οργάνωση και την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας τροφοδότησε το παρακάτω ερώτημα:

- ***Ποιά είναι η ανάγκη για κοινοτική μουσική πράξη σε ομάδες πληθυσμού που βιώνουν καθημερινά φυσικό ή κοινωνικό περιορισμό, ανεξάρτητα από τα περιοριστικά μέτρα που λήφθηκαν κατά την περίοδο του Covid-19;***

Με την ανάδειξη των οφελών της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης σε γνωστικό, κοινωνικό και ψυχολογικό επίπεδο, φτάνουμε στην υπόθεση ότι η πρακτική της, θα εξυπηρετούσε παρόμοιους σκοπούς για ομάδες ή άτομα που δε δύναται να συμμετέχουν σε προγράμματα δια ζώσης κοινοτικής μουσικής, ανεξάρτητα από τα περιοριστικά μέτρα που λήφθηκαν κατά την περίοδο του Covid-19. Όπως προκύπτει από την βιβλιογραφία, οι δημιουργοί προγραμμάτων εξ αποστάσεως κοινοτικής μουσικής καλούνται να αντιμετωπίσουν πληθώρα προκλήσεων και να συνυπολογίσουν ένα μεγάλο εύρος ποικιλόμορφων καταστάσεων, κάτι που δεν διαφέρει από την ίδια την φύση της κοινοτικής μουσικής (Higgins, 2012). Όπως αναφέρει η Θ.Ρ. *“ο τρόπος είναι πάντα διαφορετικός”*. Και ο μουσικός συντονιστής καλείται να τον βρεί ή να τον δημιουργήσει. Η έρευνα έδειξε ότι οι συμμετέχοντες που ασχολήθηκαν με την ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη, είναι θετικά προσκείμενοι στο ενδεχόμενο συνέχισης παροχής των υπηρεσιών τους εξ αποστάσεως. Δυσκολίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι, είναι η έλλειψη επαγγελματικών προτάσεων, η διαφορά της ώρας για μέλη από διαφορετικά γεωγραφικά πλάτη, ή ακόμα η έλλειψη οργανωμένων, εγκαθιδρυμένων προγραμμάτων και δομών που να προσφέρουν το αρχικό στρατηγικό σχεδιασμό δράσης.

Όπως υπογραμμίζει και η Creech (2020) είναι μεγάλη η συμβολή της εξ αποστάσεως

κοινωνικής μουσικής στη διατήρηση κοινωνικών συνδέσεων, στην υποστήριξη της ψυχικής ευεξίας και στην δημιουργία ευκαιριών για αυτοέκφραση, ιδιαίτερα σε περιόδους φυσικού περιορισμού και κοινωνικής απομόνωσης. Συμπερασματικά, η εξ αποστάσεως κοινωνική μουσική έχει τη δυνατότητα να μεταμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα ασχολούνται και συμμετέχουν στη μουσική, ενισχύοντας τη δημιουργικότητα, τη συνεργασία, τη συμπερίληψη και την κοινωνική σύνδεση.

5.2. ΣΥΖΗΤΗΣΗ και προτάσεις

Η παρούσα μελέτη διερεύνησε πιλοτικά το φαινόμενο της ομαδικής εξ αποστάσεως μουσικής πράξης, αποκαλύπτοντας προκλήσεις και βέλτιστες πρακτικές που αντιμετωπίστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας, με σκοπό να αποτελέσει μία αρχική πρόταση για κοινοτικούς μουσικούς που στρέφουν το ενδιαφέρον τους σε προγράμματα εξ αποστάσεως κοινωνικής μουσικής. Όπως προέκυψε από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, οι έρευνες γύρω από το θέμα είναι περιορισμένες, και πιο συγκεκριμένα αυτές των ελληνόφων δημοσιευμένων ακαδημαϊκών αναφορών είναι ελάχιστη. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει την ακαδημαϊκή συμβολή της παρούσας μελέτης. Η έρευνα ανέδειξε τη σημασία του εργαλείου της εξ αποστάσεως μουσικής αλληλεπίδρασης και υπέδειξε δυνατότητες και δυσκολίες που εμφανίζονται κατά την εφαρμογή της. Ωστόσο, η παρούσα μελέτη αποτελεί μια πρώτη ενημέρωση με σκοπό τη κινητοποίηση της επιστημονικής κοινότητας γύρω από το φαινόμενο της εξ αποστάσεως μουσικής πράξης καθώς πρόκειται για ένα ευρύ φαινόμενο που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Η ομαδική εξ αποστάσεως μουσική πράξη αποτέλεσε ελπίδα για πολλούς κατά την περίοδο της πανδημίας και η εξ αποστάσεως κοινωνική μουσική δύναται να προσφέρει εκεί που δεν υπάρχει πρόσβαση, για ακόμα περισσότερους ανθρώπους ή ομάδες.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Baker, S. (2020). The challenges of community music in a digital world. In P. Burnard, E. Wilson, & S. Hennessy (Eds.), *The Routledge Handbook of Community Music* (pp. 275-285). Routledge.

Clift, S. M., & Hancox, G. (2001). The perceived benefits of singing: findings from preliminary surveys of a university college choral society. *The journal of the Royal Society for the Promotion of Health*, 121(4), 248-256. <https://doi.org/10.1177/146642400112100409>

Creech, A. (2010). Learning a musical instrument: The case for parental support. *Music Education Research*, 12(1), 13-32. <https://doi.org/10.1080/14613800903569237>

Creech, A., Hallam, S., Varvarigou, M., & McQueen, H. (2014). *Active ageing with music: Supporting wellbeing in the third and fourth ages*. Institute of Education Press. <https://doi.org/10.1017/s0265051715000315>

Creech, A. (2014). Cultural diversity and community music. In G. E. McPherson & G. F. Welch (Eds.), *The Oxford handbook of music education* (pp. 505-520). Oxford University Press.

Cohen, M. L. (2010, July). Select musical programs and restorative practices in prisons across the US and the UK. In *Proceedings from the International Society for Music Education (ISME) 2010 Seminar of the Commission for Community Music Activity* (pp. 81-86).

Cohen, A. L. (2015). The challenges of community music. In R. Mantie & G. D. Stige (Eds.), *The Oxford handbook of music making and leisure* (pp. 411-424). Oxford University Press.

Cooper, L. A., & Crews, D. C. (2020). COVID-19, racism, and the pursuit of health care and research worthy of trust. *The Journal of Clinical Investigation*, 130(10), 5033-5035. <https://doi.org/10.1172/JCI141562>

Daffern, H., Balmer, K., & Brereton, J. (2021). Singing together, yet apart: the experience of UK choir members and facilitators during the Covid-19 pandemic. *Frontiers in psychology*, 12, 624474. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.624474>

de Quadros, A. (2010). Community, communication, social change: Music in an Indian slum. *Community Music Activity*, 18.

- de Witte, M., Pinho, A. D. S., Stams, G. J., Moonen, X., Bos, A. E., & van Hooren, S. (2022). Music therapy for stress reduction: a systematic review and meta-analysis. *Health Psychology Review, 16*(1), 134-159.
- Dowson, B., Atkinson, R., Barnes, J., Barone, C., Cutts, N., Donnebaum, E., ... & Schneider, J. (2021). Digital approaches to music-making for people with dementia in response to the COVID-19 pandemic: current practice and recommendations. *Frontiers in Psychology, 12*, 625258. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.625258>
- Drabble, L. A., & Eliason, M. J. (2021). Introduction to special issue: Impacts of the COVID-19 pandemic on LGBTQ+ health and well-being. *Journal of Homosexuality, 68*(4), 545-559. <https://doi.org/10.1080/00918369.2020.1868182>
- Drakopoulou, M. (2020). Community music as a catalyst for social change: Perspectives from Europe. In H. Bartleet & L. Higgins (Eds.), *The Oxford handbook of community music* (pp. 193-206). Oxford University Press
- Fancourt, D., & Finn, S. (2019). *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review*. World Health Organization. Regional Office for Europe.
- Foulkes, E. (2021). An exploration into online singing and mindfulness during the COVID-19 pandemic for people with anxiety and/or depression. *International Journal of Community Music, 14*(2-3), 295-310. https://doi.org/10.1386/ijcm_00049_1
- Gao, J., Zheng, P., Jia, Y., Chen, H., Mao, Y., Chen, S., ... & Dai, J. (2020). Mental health problems and social media exposure during COVID-19 outbreak. *Plos one, 15*(4), e0231924. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231924>
- Glewwe, P., & Kremer, M. (2006). Schools, teachers, and education outcomes in developing countries. *Handbook of the Economics of Education, 2*, 945-1017. [https://doi.org/10.1016/S1574-0692\(06\)02016-2](https://doi.org/10.1016/S1574-0692(06)02016-2)
- Higgins, L. (2007). Growth, pathways and groundwork: Community music in the United Kingdom. *International Journal of Community Music, 1*(1), 23-37. https://doi.org/10.1386/ijcm.1.1.23_1
- Higgins, L. (2012). *Community music: In theory and in practice*. Oxford University Press.
- Higgins, L. (2012). The community within community music. *The Oxford handbook of music education, 2*, 104-119.

Holmes, E. A., O'Connor, R. C., Perry, V. H., Tracey, I., Wessely, S., Arseneault, L., ... & Bullmore, E. (2020). Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547-560. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1)

Kantorová, L., Kantor, J., Hořejší, B., Gilboa, A., Svobodová, Z., Lipský, M., ... & Klugar, M. (2021). Adaptation of music therapists' practice to the outset of the COVID-19 pandemic—going virtual: a scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5138. <https://doi.org/10.3390/ijerph18105138>

Kemp, S. (2020). Report: Most important data on digital audiences during coronavirus. *Growth Quarters—The Next Web*. Πρόσβαση στις 31 Μαΐου 2023, από: <https://thenextweb.com/news/report-most-important-data-on-digital-audiences-during-coronavirus>

Koeze, E., & Popper, N. (2020). The virus changed the way we internet. *The New York Times*, 7. Πρόσβαση στις 07 Απριλίου 2020, από: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/07/technology/coronavirus-internet-use.html>

Lenette, C., & Sunderland, N. (2016). "Will there be music for us?" Mapping the health and well-being potential of participatory music practice with asylum seekers and refugees across contexts of conflict and refuge. *Arts & Health*, 8(1), 32-49. <https://doi.org/10.1080/17533015.2014.961943>

Levitas, R. (2006). The concept and measurement of social exclusion. In *Poverty and social exclusion in Britain* (pp. 123-160). Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781447366843.ch005>

MacDonald, R., Burke, R., De Nora, T., Sappho Donohue, M., & Birrell, R. (2021). Our virtual tribe: sustaining and enhancing community via online music improvisation. *Frontiers in Psychology*, 11, 4076. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.623640>

McKay, G., & Higham, B. (2012). Community music: History and current practice, its constructions of 'community', digital turns and future soundings, an Arts and Humanities Research Council research review. *International Journal of Community Music*, 5(1), 91-103. https://doi.org/10.1386/ijcm.5.1.91_1

Murray, M., & Lamont, A. (2012). Community music and social/health psychology: Linking theoretical and practical concerns. *Music, health & wellbeing*, 76-86.

Nguyen, M. H., Gruber, J., Fuchs, J., Marler, W., Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2020). Changes in Digital Communication During the COVID-19 Global Pandemic: Implications for

Digital Inequality and Future Research. *Social Media + Society*, 6(3).
<https://doi.org/10.1177/2056305120948255>

Onderdijk, K. E., Acar, F., & Van Dyck, E. (2021). Impact of lockdown measures on joint music making: playing online and physically together. *Frontiers in psychology*, 12, 642713.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.642713>

Osman, S. E., Tischler, V., & Schneider, J. (2016). 'Singing for the Brain': A qualitative study exploring the health and well-being benefits of singing for people with dementia and their carers. *Dementia*, 15(6), 1326-1339. <https://doi.org/10.1177/1471301214556291>

Perkins, R. (2012). Community music and well-being. In R. MacDonald, G. Kreutz, & L. Mitchell (Eds.), *Music, Health, and Wellbeing* (pp. 208-226). Oxford University Press.

Perkins, R. (2012). Community music and the music curriculum. In G. E. McPherson & G. F. Welch (Eds.), *The Oxford handbook of music education* (pp. 563-579). Oxford University Press.

Perkins, R., Mason-Bertrand, A., Fancourt, D., Baxter, L., & Williamon, A. (2020). How participatory music engagement supports mental well-being: a meta-ethnography. *Qualitative health research*, 30(12), 1924-1940. <https://doi.org/10.1177/1049732320944142>

Rivas, J., Kearney, G., & Mathieson, C. (2021). The transformative power of community music: Voices from a virtual choir. *International Journal of Community Music*, 14(1), 43-61.

Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers* (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Rottondi, C., Chafe, C., Allocchio, C., and Sarti, A. (2016). An overview on networked music performance technologies. In H. Daffern, K. Balmer, & J. Brereton (Eds.), *Singing together, yet apart: the experience of UK choir members and facilitators during the Covid-19 pandemic*. *Frontiers in psychology*.

Saladino, V., Algeri, D., & Auriemma, V. (2020). The psychological and social impact of Covid-19: new perspectives of well-being. *Frontiers in psychology*, 2550.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.577684>

Saarikallio, S. (2011). Music as emotional self-regulation throughout adulthood. *Psychology of music*, 39(3), 307-327. <https://doi.org/10.1177/0305735610374894>

Schippers, H., & Cain, M. (2010). A tale of three cities. Dreams and realities of cultural diversity in music education. *Navigating music and sound education*, 161-174.

Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *Int'l Lab. Rev.*, 133, 531.

Smith, G. D., Moir, Z., Ferguson, P., & Davies, G. (2020). Low-latency networked music collaborations: Does “good enough” do enough good?. *Journal of Network Music and Arts*, 2(1), 5.

Tarr, B., Launay, J., and Dunbar, R. I. (2014). Music and social bonding: “self-other” merging and neurohormonal mechanisms. In H. Daffern, K. Balmer, & J. Brereton (Eds.), *Singing together, yet apart: the experience of UK choir members and facilitators during the Covid-19 pandemic*. *Frontiers in psychology*.

Veblen, K., & Olsson, B. (2002). Community music: Toward an international overview. *The new handbook of research on music teaching and learning*, 730-753.

Veblen, K. K. (2007). The many ways of community music. *International Journal of Community Music*, 1(1), 5-21. https://doi.org/10.1386/ijcm.1.1.5_1

Warran, K., Fancourt, D., & Perkins, R. (2019). The experience and perceived impact of group singing for men living with cancer: A phenomenological study. *Psychology of Music*, 47(6), 874-889. <https://doi.org/10.1177/0305735619854526>

WHO Commission on Social Determinants of Health, & World Health Organization. (2008). *Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health: Commission on Social Determinants of Health final report*. World Health Organization.

Yao, H., Chen, J.-H., & Xu, Y.-F. (2020). Patients with mental health disorders in the COVID-19 epidemic. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), e21. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30090-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30090-0)

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αγγελόπουλος, Ε. (2023). Η διερεύνηση της εμπειρίας σπουδαστών ωδείου από την συμμετοχή τους σε κοινοτική μουσική δράση στο ωδειακό πλαίσιο: μια πιλοτική μελέτη πολλαπλών περιπτώσεων. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Bird, M., Hammersley, M., Gomm, R., & Woods, P. (1999). Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη, Εγχειρίδιο Μελέτης, (μτφ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: *Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο*

Θεοδωρίδου, Ε. Ν. (2023). Αντιλήψεις διαμεσολαβητών προγραμμάτων μουσικής και χορού για ανήλικους πρόσφυγες σχετικά με την οργάνωση και το περιεχόμενο. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Ιωσηφίδης, Θ. (2003). Εισαγωγή στην ανάλυση δεδομένων ποιοτικής κοινωνικής έρευνας. *Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Εαρινό εξάμηνο. Μυτιλήνη.*

Καρέτσου, Π. (2022). Φωνητικά σύνολα τρίτης και τέταρτης ηλικίας: διερεύνηση του ρόλου του μαέστρου. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Κοτζαμπασίδου, Μ. (2022). Η προετοιμασία της χορωδίας ατόμων με νοητική αδυναμία του κέντρου Α. ΜΕ. Α "Ο Σωτήρ" για παραστάσεις κοινοτικής μουσικής, με χρήση τρόπων διδασκαλίας τραγουδιών που ενσωματώνουν στοιχεία των μεθόδων Orff και Dalcroze: ένα παράδειγμα πιλοτικής δράσης. Μεταπτυχιακή εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Κεδράκα, Κ. (2008). Μεθοδολογία λήψης συνέντευξης. Στο: <http://www.adulteduc.gr>. DOI:[10.13140/RG.2.1.5050.9846](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.5050.9846)

Μανανά, Ν. (2022). Τα οφέλη για την ψυχική και την συναισθηματική υγεία ηλικιωμένων τρίτης και τέταρτης ηλικίας από τη συμμετοχή τους σε συστηματικές μουσικές δραστηριότητες-ανασκόπηση υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Μόκα, Α. (2023). Η επίδραση ενός μουσικού κοινοτικού προγράμματος στην επικοινωνία και την κοινωνική αλληλεπίδραση νηπίων στο φάσμα του αυτισμού. Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Στάμου, Λ. (2019). Ανάμεσα ζωής και ονείρου ... είναι ένα σχολείο, ένας δάσκαλος, κι ίσως μια μουσική. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), Μουσική Εκπαίδευση και

Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε. (σσ. 10-22).

Σαραφίδου, Γ. Ο. (2011). Συνάρθρωση ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων. Η εμπειρική έρευνα. *Η εμπειρική έρευνα. Αθήνα: Gutenberg.*

Τσακίρογλου, Χ. (2021). Πολιτισμική ετερότητα και μουσική: βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της κοινοτικής μουσικής με πρόσφυγες και μετανάστες. Πτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Τσιώλης, Γ. (2018). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές-Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης*, 97-125.

Τσιώλης, Γ. (2018). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές-Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης* (σελ. 97-125). Πανεπιστήμιο Κρήτης-Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής έρευνας.

Χαμάλη, Δ. (2019). Κοινοτική μουσική και μουσική εκπαίδευση με / για πρόσφυγες. University of Nicosia. Πρόσβαση 30 Μαΐου, 2023 από:

https://www.academia.edu/40654337/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7_%CE%BC%CE%B5_%CE%B3%CE%B9%CE%B1_%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B5%CF%82

Παράρτημα: Οδηγός συνέντευξης

Συνεντεύξεις με μουσικούς συντονιστές-ριες προγραμμάτων τα οποία κατά την περίοδο covid-19 (2019-2021) εφάρμοσαν εξ αποστάσεως πρακτικές

*Στα πλαίσια εκπόνησης της πτυχιακής διατριβής μου με τίτλο:
«Εξ αποστάσεως κοινοτική μουσική στην εποχή των φυσικών περιορισμών:
Μια πιλοτική έρευνα για την περίοδο της πανδημίας»,
σας προσκαλώ να συμμετάσχετε σε μια σύντομη συνέντευξη και να συζητήσουμε
γύρω από τα παρακάτω θέματα.*

Σας ευχαριστώ για το ενδιαφέρον και τον χρόνο σας.

Με εκτίμηση, Βαλεντίνη Παπαθανασίου

Λίγα λόγια για τον συντονιστή και το μουσικό πρόγραμμα: όνομα, πρόγραμμα, στόχοι προγράμματος

Συντονισμός του προγράμματος πριν, κατά την διάρκεια και μετά από την πανδημία: σκέψεις και προβληματισμοί του/της συντονιστή-ριας, σκέψεις και προβληματισμοί των συμμετεχόντων-ουσων

Συζήτηση γύρω από τον αποκλεισμό και τη μη πρόσβαση σε μουσικά προγράμματα για ευπαθής ομάδες πληθυσμού